

Kaçarlar'dan İslam Devletine, İran'da Alfabenin İslahı ve Latin Alfabeti Meselesi

Oğuzhan İMAMOĞLU*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 29.5.2021

Makalenin Kabul Tarihi: 27.6.2021

ÖZET

İran'da İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra dünyanın en karmaşık ve zor bir alfabeti olarak bilinen Pehlevi alfabetinin yerini Arap alfabeti almıştır. Fars dilindeki bazı harfleri (پ، چ، گ، ج) karşılayamayan Arap alfabetine zaman içerisinde harf eklemeleri yapılarak ıslah edilmeye çalışılmıştır. Avrupa'da meydana gelen siyasi, sosyo-kültürel hadiseler ve özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında artan basın-yayın faaliyetlerine bağlı olarak Osmanlı Devleti ile eş zamanlı olarak İran'da da alfabet tartışmaları başlamıştır. Osmanlı Devleti ve Kafkaslarda Arap alfabetinin yetersizlikleri/eksiklikleri olduğu ve ıslah edilmesi gerekliliği gündeme gelmiştir. Bu tartışmalar İran aydınları da katılarak Arap alfabetinin ıslahı hatta Latin alfabetinin kabul edilmesini istemişlerdir. Bu makalede bu sürecin nasıl gerçekleştiği tarihsel bir süreç içerisinde verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kaçar, alfabe, Arap alfabeti, Latin alfabeti, alfabe değişikliği.

From the Qajars to the Islamic State, Alphabet Reform in Iran and Latin Alphabet Issue

ABSTRACT

After the adoption of Islam in Iran, the Arabic alphabet was replaced with the Pahlavi alphabet, which is known as the most complex and challenging alphabet in the world. In the progress of time, letters were added to the Arabic alphabet, which could not meet needs the existing sounds in the Persian language, and it was tried to be ameliorated. Depending on the political and socio-cultural events in Europe and the increasing press and broadcasting activities, especially in the second half of the XIX century, the alphabet debates were initiated in Iran simultaneously with the Ottoman Empire. In the Ottoman Empire and the Caucasus, it was brought to the agenda that there were inefficacies/deficiencies of the Arabic alphabet and the need for reform. Iranian intellectuals also participated in discussions and demanded the reform in the Arabic alphabet and even the adoption of the Latin alphabet. In the present study, it is aimed at elucidating the progress of this process from a historical perspective.

Keywords: Qajar, alphabet, Arabic alphabet, Latin alphabet, alphabet change.

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Van, Türkiye. E-posta: imamoglu38@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8279-3240

GİRİŞ

Bir dildeki seslerin yazıdaki karşılığının tamamına alfabe denilir. Tarih boyunca yaşamış medeniyetler ya kendilerine has alfabe kullanmışlar ya da başka milletlerden devşirdikleri alfabeleri kendi dillerindeki ses karşılıklarına göre değiştirerek kullanmaya devam etmişlerdir (Demir, Yılmaz, 2014: 34).

Bir kayıt aracı olarak eğitimde, bürokraside basın ve yayında etkin bir rol oynayan yazı, bireyden devlete kadar her kademedeki kullanılan temel teknik bir aygıttır. Ancak zamanla yazının söz konusu kullanım alanlarında meydana gelen gelişmeler sonucunda birtakım eksiklikleri ortaya çıkmıştır. Matbaanın kullanılmaya başlamasıyla birlikte imla ve yazıdaki uyumsuzluk, başta eğitim olmak üzere diğer alandaki modernleşme çalışmalarında engel olarak görülmüştür. Bu durum Avrupa'da olduğu gibi XIX. yy'dan itibaren modernleşme çalışmalarının başladığı İran'da da bir ihtiyaç halini almıştır.

XIX. YY'dan itibaren Batı ile temasa geçen İran aydınları, Rusya ve Avrupa'da kullanılan alfabelerin Arap alfabesine göre daha kullanışlı olduğuna inanmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nde de benzer tartışmaların baş göstermesi ile birlikte mevcut alfabedeki sıkıntıların giderilmesi hatta yerine Latin alfabesinin kabulünün gerekliliği konusunda çalışmalar başlamıştır (Uyanık, Çam, 2014: 189).

İran'da Osmanlı Devleti'ne paralel olarak süregelen alfabe tartışmalarını üç dönem halinde inceleyebiliriz:

Birinci Dönem: Osmanlı Devleti'nde alfabe ıslahı konusunun gündeme gelmesi ile birlikte İran'da da Mirza Fethali Ahundzade, Mirza Malkum Han, Mirza Hüseyin Han Müsteşaruddevle ve Mirza Rıza Tebrizi gibi aydınlar tarafından Fars alfabesinin değiştirilmesi konusunda risalelerin kaleme alındığı 1862-1922 tarihleri arasındaki dönemdir. Başlangıçta mevcut alfabenin ıslahı konusu üzerinde duran bu grup, daha sonra alfabenin değiştirilmesi ve hatta Latin alfabesinin kabulünün gerekliliğini savunmuşlardır.

İkinci Dönem: daktilonun yoğun olarak kullanılmaya başlandığı 1922-1952 tarihleri arasındaki dönemdir. Pehlevi Hanedanlığının başladığı ve yoğun modernleşme faaliyetlerinin yapıldığı bu dönemde Ebulkasım İ'tisam Zade, Reşid Yasemi, Ali Deşti, Abdulsamed Ferheng, Muhammed Ali Dai'ul-İslam gibi Türkiye'de ve Avrupa'da eğitim görmüş, ünlü İran aydınları, alfabe üzerine çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu aydın grup, Azerbaycan ve Türkiye'de Latin alfabesinin kabulünden sonra ilerlemenin yegâne temeli olarak Latin alfabesine geçilmesi gerekliliğini savunmuşlardır. Ancak bu dönemde Şii din adamlarının da muhalefeti ile karşılaşıldığı dönem olmuştur.

Üçüncü Dönem: İran'da eski Pers kimliğinin sahip çıkılarak savunulmaya başlandığı ve alfabe değişikliği konusu hakkında birçok kişinin görüş bildirdiği 1952-1981 tarihleri arasındaki dönemdir. Said Nefisi, Rahmet Mustafavi, Mahmut Dehnad, Ali Asgar Han Talikâni, Rıza Safi Niya gibi yaklaşık seksene yakın ünlü yazarların kaleme aldığı eserler ile alfabe değişikliği konusu gündeme gelmiştir. Ayrıca bu dönemde baskı makinelerindeki gelişmeler de yazı sitilinin değişmesine damgasını vurmuştur. Eski kurşun harfli baskı makinelerinin yerini başta ABD olmak üzere Avrupa'da ve daha sonra Asya ülkelerinde kullanılmaya başlanan harfleri otomatik sıralayan baskı makineleri icat edilmiştir. Ancak bu makineler kendi alfabelerine ve özellikle de Latin alfabesine göre tasarlanmış makinelerdi. Şekil olarak günümüz bilgisayar harfleriyle aynı

karakter yapıları kullanılmaya başlanmıştır. İran’da ise mevcut harfler üzerinde çalışmalar yapılmış ve baskı şekli ile günümüz Fars Alfabesindeki bilgisayar harfleri oluşturulmuştur¹.

1. İRAN’DA ARAP ALFABESİNİN KULLANILMAYA BAŞLANMASI

(Şekil-1) Kufi Alfabe (Zekai, h. 1329: 8)

İslam’dan önce, İran’da kullanılan alfabe Pehlevi alfabesiydi. Pehlevi alfabesi Eşkani (gerçek Pehlevi) ve Sasani (Parsik) lehçeleriyle kullanılıyordu. Azarâmi lehçesi ise Sami alfabe ailesinden gelmekte olup dünyanın en zor ve karmaşık alfabelerinden birisi olarak sayılmaktadır. Sasaniler, Zerdüşt dininin kutsal kitabı sayılan “Avesta”nın yazılışında kullanılan alfabe ile ilgilenmişler ve bu alfabenin daha işlevsel olduğuna inanarak Pehlevi alfabesinde birtakım değişiklikler yapmışlardır. Ancak birkaç önemli ve özel yazışmalar haricinde bu alfabe kullanılmamış ve Pehlevi alfabesi kullanılmaya devam edilmiştir (Ustadi 1, h. 1391: 22-23).

İran’ın VII. yy’da İslam Devleti tarafından fethinden sonra ve Müslümanlığın İran’da yayılmaya başlaması ile birlikte kutsal kitap “Kur’an-ı Kerim” in alfabesi olan “Kufi” alfabesi kullanılmaya başlanmıştır.

İslamiyet öncesi dönemde kullanılan Pehlevi alfabesinin birçok kusuru olduğu gibi İslamiyet’ten sonra kullanılan Kufi alfabenin de kullanımda mahzurları ortaya çıkmıştır.

İlk birkaç yüzyıl Pehlevi alfabesi tamamıyla terk edilerek Arap alfabesi kullanılmaya başlanmıştır. Böylece İranlılar Fars dilini tamamen “Kufi (Şekil-1) alfabeleriyle yazmışlar ve yazışmalarda kullanmaya başlamışlardır (Ustadi 2, h. 1391: 30).

Elbette Arap alfabesi belli dönemlerde değişikliğe uğramıştır. Hicri 146 yılında birkaç değişiklik görmüştür. Hicri VIII. yy ve devamında da Arap alfabesinde değişiklikler özellikle ölçüm esaslarında yaşanmıştır (Ustadi 1, h. 1391: 24-25).

Safevî hükümdarı Şah Abbas döneminde İran toprakları Kandahar’dan Buhara’ya kadar genişlemiştir. Bu dönemdeki askeri başarıların yanı sıra birçok önemli ilim adamı da yetişmiş, bu sayede Arap alfabesi tabanlı Fars alfabesinin yazı şeklinde nestalik yazı revaç bulmuştur (Zekai, h. 1329: 4). Bu şekilde ilk kullanımdan itibaren Arap alfabesi üzerinde belli başlı değişiklikler uyarlanarak günümüz Fars alfabesi dediğimiz Arap alfabesine dayalı bir alfabe kullanılmaya başlanmıştır (Ustadi 2, h. 1391: 30).

2. KAÇAR HANEDANLIĞI DÖNEMİ VE ALFABENİN ISLAHI MESELESİ

Safevilerin yıkılış döneminde Avrupa’da 1789 Fransız İhtilali ve devamında gelen Rönesans ve reform hareketleri meydana gelmiştir. Bu gelişmeler neticesinde matbaa Avrupa’da kullanılmaya başlanmış ve matbaa ile beraber kullanılan alfabede bir takım değişiklikler olmuştur. Avrupa’daki bu gelişmeler yaşanırken İran’da Kerim Han’ın ölümü ve Zend Hükümdarlığının sona ermesini

¹ Ustadi, *Bütün Makaleleri*: <https://kazemostadi.persianblog.ir> (Erişim Tarihi 07 Mart 2021)

izleyen iç kargaşalar baş göstermiş ve en sonunda da Kaçar Hanedanlığı (1794-1925) tesis edilmiştir.

Kaçarların ilk dönemlerinde Rusya ile Kafkaslarda mücadeleye girilmiş ve yaşanan savaşlardaki yenilgiler sonucunda Fethali Şah ve oğlu Şehzade Abbas Mirza birtakım yenilik hareketlerini başlatmışlardır. Bunlardan en önemlileri Avrupa'daki önemli kitapların Farsçaya çevrilmesini sağlamak ve Avrupa'ya fen ve teknik eğitimi amacıyla öğrencilerin gönderilmesi olmuştur. Avrupa'ya eğitim görmek için gönderilen bu öğrenciler Avrupa'nın kültürel ve bilimsel gelişmelerinden etkilenmişlerdir. Bu gönderilen öğrencilerden "Mirza Salih Şirazi" matbaayı İran'a getirerek ilk devlet basmahanesini tesis etmiş ve 1832 yılında "Kaghaz-ı Akhbar" isimli ilk gazetenin basımını sağlamıştır (Zekai, h. 1329: 4-8). İran'da matbaanın gelmesi ile birlikte alfabe ile alakalı bir takım zorluklar görülmeye başlanmıştır. Aynı dönemde Tiflis'te bulunan ve İran'da alfabenin ıslahı ile ilgili ilk çalışmada bulunan kişi Mirza Fethali Ahundzade olmuştur.

2.1. Mirza Fethali Ahundzade ve Osmanlı Devleti'ndeki Münasebetleri

Avrupalılarca "Türk ve Müslüman Moliere'i", Ruslarca "Azerbaycan'ın Gogol'ü" diye anılan, Türkçe komedileri ile yeni Azeri edebiyatının temellerini atan ilk tiyatro müellifi ve hikâyeci, tefekkür bakımından Batılılaşmayı, yaşadığı topraklarda ilk kez müdafaa eden, Arap alfabesini değiştirmek yolundaki tasavvur ve teşebbüsleri ile Türkçede alfabe inkılabının mübeşşiri Mirza Fethali Ahundzade, 1812-1878 yılları arasında yaşamış, Osmanlı Devleti'nde Münif Efendi dâhil olmak üzere pek çok şahısla mektup yazışmalarında bulunmuş ünlü Türk bilginidir (Akın, 1999: 104).

Ziya Gökalp'e Türkçülüğü aşıl原因an kişi olarak bilinen, "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" ilkesinin fikir babası olan, Türkçülük fikrinin ünlü mütefekkeri Hüseyinzade Ali Bey'in yetişmesinde etkili olan kişidir (Uca, 2001: 365-366). Ahundzade, 1850'li yılların ikinci yarısından itibaren fikrî hayatının en önemli hadiselerinden birini teşkil eden Arap harflerinin ıslahına yönelik çalışmaya başlamıştır (Rustemli, 2016: 23). Bu amaçla alfabe ıslahı konusunda bir layiha hazırlamıştır. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde Münif Paşa da Arap alfabesi ile ilgili çalışmalarda bulunmuştur. Münif Paşa, Kurucu üyesi olduğu Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de 12 Mayıs 1862 günü verdiği konferansta şu tespitlerde bulunmuştur;

- Arap harfleriyle Türkçe okuyup yazmak zordur.
- Arap alfabesinde ünlü sesler bulunmadığından Türkçe bir kelime farklı biçimlerde okunabilmekte ve farklı anlamlara gelen kelimeler telaffuz edilebilmektedir.
- Arapça tamlamalar okuma yazmayı zorlaştırmaktadır.
- Arapça alfabede büyük-küçük harf ayrımı yoktur ve özel isimler diğer sözcüklerden ayırt edilememektedir.
- Avrupa yazısında bu gibi güçlükler yoktur çocuklardan işçilere, kadın erkek herkes kolayca okuma yazma öğrenmektedir.
- Arap harflerinin yazım şekillerinin fazlalığı sebebiyle (başta, ortada, sonda, özel işaretler gibi) matbaada bir kitap basabilmek için Latin alfabelerinden iki-üç kat daha fazla harfin kullanılmasına ihtiyaç vardır (Biçici, Özlü, 2020:182)

Ahundzade, Osmanlı Devleti'nde Münif Efendi'nin alfabe ıslahı konusundaki bu girişimlerinden haberdar olduktan sonra Osmanlı aydınları ile iletişime geçerek kendisinin hazırladığı risalesinin uygulanabilmesini sağlamak için İstanbul'a gelmeyi kararlaştırmıştır (Ustadi 2, h. 1391: 30).

Ahundzade, 1863 yılında Tiflis'ten Osmanlı Devleti'ne hareket etmiştir. İstanbul seyahatinde kimlerle görüştüğü ve burada Arap alfabesi hususunda ve kendi layihası hakkında Osmanlı Devlet

ileri gelenlerinin ne düşündükleri ile alakalı notlar tutmuştur (Ahundzade, 2005: 60-66). Ahundzade, 15 Temmuz 1863 günü İstanbul'da ilk olarak Âli Paşa ile görüşerek hazırladığı alfabe layihasını taktim etmiştir. Ahundzade'nin belirttiğine göre söz konusu alfabe layihasını Âli Paşa beğenmiş ve dönemin sadrazamı Fuat Paşa aracılığı ile "Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye"de Ahundzade'nin de katıldığı bir toplantıda görüşülmesini sağlamıştır. Layiha genel olarak beğenilmiş ve kendisine Sultan fermanıyla dördüncü dereceli " Mecidiye" nişanı verilmiştir (Rustamli 1, 2016: 24).

Ahundzade, hazırladığı bu alfabe layihasını ve Osmanlı Devleti'ndeki münasebetlerini, Ali ve Fuat Paşalarla olan görüşmelerini, Fuat Paşa'ya yazdığı kasidesi ve ona takdim edişi gibi konuları da kendi mektuplarının şahsi notlarında uzun uzadıya belirtmiştir. Kişisel notlarından anladığımız üzere Osmanlı Devleti erkânı tarafından kendisine yönelik özel bir ihtiram ve teşrifattan bahsetmiş, çok saygı ve hürmet gördüğünü bildirmiştir. Hazırladığı layihanın ciddiyetle takip edilerek Osmanlı devlet kademelerince takibini ve bu konudaki hususi konuşma ve tartışmalardan bahsetmiştir. Tabi bu konularda kendisi tek başına çıkagelmiş değildir. Bir nevi referans mektubu şeklinde hem Tiflis makamlarından, hem Rus Konsolosluğundan ve Trabzon Valisinden aldığı resmi mektuplarla İstanbul'a gelmiştir. Burada evvela İstanbul İran Sefiri Mirza Hüseyin Han'ın (Sipahsalar) evine gelmiş ve daha sonra hazırladığı layihaları onun aracılığıyla arz etmiştir (Ahundzade, 2005: 60-66). 1863'te İstanbul'da sunulan bu layihadan ve gelişmelerden dönemin padişahı Abdülaziz'in de haberi olmuştur (Uca, 2001: 368).

2.1.1. Ahundzade'nin Osmanlı Devleti'ndeki Alfabe Çalışmalarından Sonuç Alamamasının Sebepleri

Ahundzade'nin alfabe ıslahı ile ilgili fikirleri Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye'de iki celsede tartışılmış ve sonuçta üç karara varmışlardır:

- Birincisi; Acaba faal olarak kullanılan resmi alfabenin ikmale ve ıslaha ihtiyacı var mıdır?
- İkincisi; yeni alfabe, kullanılmak için kabul edilirse acaba hedeflenen her konuda yeterli olabilecek ve tüm eksiklikleri giderebilecek midir?
- Üçüncüsü; acaba bu ıslahatın yaygınlaştırılmasının imkânı nasıl sonuçlanır? Ne tür toplumsal tepkilere sebep olur?

Ahundzade, İstanbul'daki girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasından birazda dönemin İstanbul'daki İran sefiri Mirza Hüseyin Han Müsteşarüdevle'yi (Sipahsalar) sorumlu tutar. Sipahsalar, Ahundzade'nin alfabe değişimi ile ilgili çalışmalarına muhalifti ve bu sebeple Ahundzade'nin ne Osmanlı Devleti'ndeki ne de İran'daki alfabenin değişimi ile ilgili fikirlerini desteklememiştir (Ustadi 1, h. 1391: 28-29). Ahundzade, kendi notlarında Sipahsalar'ın İstanbul'a gelmeden evvel Osmanlı Devlet yetkililerine kendisini din ve devlet düşmanı Rus ajanı olduğu şeklinde gösterdiğini ve bu sebeple alfabe layihasının beğenilmesine rağmen kabul görmediğini beyan etmiştir (Rustamli 1, 2016: 24). Ancak şu da bir gerçektir ki Ahundzade, Osmanlı Devlet erkânı tarafından saygıyla karşılanmış ve fikirleri olması gerektiği şekilde tartışılmıştır. Kendi mektuplarında da sonradan ifade ettiği üzere hazırladığı alfabesinin matbaa için hâlihazırda sorunu çözmeyeceği ve geliştirilmesi gerekliliğini de vurgulamıştır.

2.1.2. Ahundzade'nin Alfabe Girişimleri ve Osmanlı ile İran Aydınları Arasındaki Tartışmalar

Ahundzade'nin İstanbul'a geldiği ve konunun sıcaklığını koruduğu bir dönemde İstanbul'da bulunan İran'ın önemli aydınlarından Ermeni asıllı Mirza Malkum Han (1833-1908) (Algar, 2005:

164-166), alfabe konusunda hazırladığı makalesini 1869 yılında “Hürriyet” gazetesinde yayımlamıştır. Aynı gazetede Namık Kemal’in yazısı yayımlanmış ve Namık Kemal, Malkum Han’ın alfabe değişikliği konusundaki fikirlerini eleştirmiştir (Ustadi 1, h. 1391: 31).

Hürriyet gazetesindeki bu makalede İslam çocuklarının talim ve terbiyesi ile ilgili olarak eksikliklerin konu alındığı yazı sonrasında Malkum Han Batı toplumlarındaki çocuklara göre eğitimdeki geri kalmışlığın sebebini Arap harflerindeki mahzurlara bağlamıştır. Bu sebeple harflerin ıslahını yahut değişimi meselesini savunmuştur. Aksine Namık Kemal ise bu durumun eğitim sistemi ile ilgili olduğuna ısrarcı olmuş, Arap alfabesinde ufak değişikliklerin yeterli olacağı fikrini savunmuştur. Alfabenin tamamıyla değiştirilerek Latin alfabesinin kabulüne ise muhalefet etmiştir.

Arap harflerinin mahzurlarına değinen ve bunların ıslah edilmesi gerektiğini savunan Malkum Han’a göre, bu yapılmadığı takdirde eğitim ve öğretimde kolaylık ve dolayısıyla Avrupa medeniyetinin seviyesine erişmek imkânsızdır. Namık Kemal ise Malkum Han’a yazdığı cevapta, harflerin ıslahına karşı çıkmasa da harflerin tamamen değiştirilmesinin zor olduğunu savunmuştur (Tansel, 1953: 227-230).

Namık Kemal’e göre Arap harfleri ile yazılan yazıların matbaada basılması meselesi ve sesli harflerin bulunmaması okumayı güçleştirmez. Ayrıca telaffuzu öğrenilene kadar bilinen kelimelerin okunabilmesi için hareke olup olmaması önemli değildir. Ancak doğru okunabilmesi için hareke eklenebilir. Ayrıca benzer harflerin (ح، ص، ط : ه، س، ت) kaldırılmasına da karşı olmuştur. Manaları başka olan kelimeleri aynı yazmaya mecbur kalacağız (زاهر، زاهر gibi) demiştir. Namık Kemal’e göre dilimizde birçok Arapça kelime girmiş ve kullanılmaktadır. Bu kelimelerin yazılmasında Latin alfabesi yetersizdir. Diğer bir tartışma sebebi ise soldan sağa yazılan hattın daha hızlı olacağı iddiası olmuştur. Namık Kemal bunun dayanağının olmadığı ve kendisinin birçok Frenk’ten daha hızlı bir şekilde Türkçe yazdığını belirtmektedir. Ayrıca Namık Kemal’e göre Latin alfabesi sesliler harici on dokuz harften oluştuğunu, Türkçenin ise otuz iki harfe muhtaç olduğunu ve Latin alfabesinin bunu karşılayamayacağını beyan etmiştir (Tansel, 1953: 227-239-240; Kılıç, 2019:482).

Diğer bir tartışma ise Ali Suavi ile Ahundzade arasında yaşanmıştır. Ali Suavi Paris’te 1869 yılında yayımlamakta olduğu “Ulum” Gazetesinde “Lisan ve Hattı Türki” başlıklı bir makale yazmış ve bu makalesinde de özetle Arap yazısının iyi olmakla beraber, kusurları bulunduğunu, ıslah edilmeye muhtaç olduğunu açıklamış, fakat Arap alfabesinin değiştirilmesine taraftar olmadığını da bu arada belirtmiştir (Ülkütaşır, 1998: 20). Suavi’nin alfabenin ıslahı konusundaki görüşünü, harflerin şekillerinin değiştirilmeyip harekelerin öğrencilere okuma yazma öğretilirken kullanılması, eksik olan harfler ve harekeler için yeni işaretler icat edilerek bu işaretlerin harekeler gibi harflerin üstüne yazılması şeklinde özetleyebiliriz. Suavi’ye göre, aynı harflerle yazılan bazı kelimeler birkaç türlü okunabildiğinden, bunun önlenmesi için sadece harflerin üzerine bazı işaretler ve harekeler ilave edilebilir. Daha fazla değişiklik yapılmasına gerek yoktur. Islahat ne kadar gerekliyse o kadar yapılmalıdır (Rustamli 2, 2016: 181).

Ahundzade ise Suavi’nin bu düşüncelerine muhalefette bulunmuştur. Arap alfabesinin noktalama işaretleri ile kullanılmasının da bir çözüm olmayacağını savunmuştur. O, Suavi’nin önerisini “Yahudilerden taklit” olarak telakki etmiştir ve “artık taklitlerden kaçınmalıyız çünkü taklit evimizi harap etmiştir. Şimdi taklit olan ne varsa bizim boynumuza asılan hepsinden uzak durarak aydınlığa ulaşalım ve özgür ve hür iradeyle hareket edelim” demiştir (Paşazade, h.1396: 64).

Ahundzade, Suavi'nin alfabe ve eğitim ile ilgili yazılarını yakından takip etmiştir. "Kafkas Şeyhülislamı" olarak anılan Ahund Ahmed Hüseyinzade'ye (1812-1887) kendi yazıları ile birlikte 1874 yılında Suavi'nin yazılarını da tercüme ederek göndermiştir. Hüseyinzade, Ali Suavi'ye ait yazıları "Muallim'ül-Etfal" isimli yeni okumaya başlayan öğrenciler için hazırladığı kitabına eklemiştir. Ancak Ali Suavi'nin düşüncelerini kelimesini bile değiştirmeden Ahundzade'nin çevirisine bağlı olarak kendi kitabına koymuştur. Sonra Suavi gibi harflerin ardına yeni işaretler koyarak ve hareketlerden istifade ederek okuma fikrini kendi kitabında da savunmuştur (Paşazade, h.1396: 65-66).

2.1.3. Ahundzade'nin İran'daki Alfabe Çalışmaları

Ahundzade, İstanbul'daki girişimlerinden sonuç alamayınca Tiflis'e geri dönmüştür. Ancak burada alfabe konusundaki çalışmalarına devam etmiştir. Çalışmaları sonrasında 1868 yılında "İslam Alfabesinin İlimler Neşrindeki Kabiliyet Eksiklikleri" isimli makalesi "Qulus Gazetesinde" yayımlanmıştır. Aynı yıl Ahundzade alfabe değişikliği ve ilgili makalesi ile hazırladığı diğer iki risalesinin Nasreddin Şah'ın Ulûm Veziri olan İ'tizad'ul-Saltana'ya (İran Şahı Muhammad Şahın amcasıdır. İran'daki Dar'ul-Fünun'un Müdürlüğünü ve Ulûm Vezirliğini yapmış İran'ın önemli şahsiyetlerindedir) İran'ın Tiflis Konsolosluğu aracılığı ile gönderilmesini sağlamıştır (Rustamli 1, 2016: 83). Dönemin Tiflis Konsolosuna hitabında; "ben din ve devlet düşmanı değilim ben millet ve devletimin dostuyum, benim maksadım cehaletin ortadan kalkmasıdır ve İslam'dan önce de olan ilim ve fende modern bayrakların yükselmesi ve sair refah ve adaletin tesisi, zenginlik ve özgürlüğün millet için sağlanmasıdır." (Ademiyet, h.1357: 269-270) İfadeleri ile alfabenin ilerleme önünde bir engel olduğunu ve ıslah edilmesi gerekliliğini ifade etmiştir.

Ahundzade, Tiflis Konsolosluğu aracılığı ile resmi yoldan alfabe çalışmalarını İran'a göndermişse de İran makamlarınca uzun bir süre cevap alamamıştır. Mektuplarında bu durumdan yakınan Ahundzade İran'daki arkadaşlarından konunun takip edilmesini istemiştir. Nihayet İran'daki hükümet tarafından Ahundzade'ye risaleleri için şu cevap iletilmiştir: "Ahundzade'ye en yakışanı ve en layık olanı İslam hattını değiştirme konusundaki hayallerini Osmanlı Devleti velilerine sunmasıdır, çünkü bu konudaki ilk mülhaza o saltanatta olmuştur. Biz İran Milleti olarak asla kendi alfabemizin değiştirilmesine ihtiyacımız yoktur. Bu sebeple biz bütün milletlerin kullandığı hatlardan üstün olan üç hattımız (Nestalik, Şikeste ve Nesih) var ve asla bu hatlarımızı M.F. Ahundzade ve Mirza Malkum Han'ın metruk ve yeni hatlarıyla mamul etmeyeceğiz (uygulamayacağız)."

Ahundzade hem Osmanlı Devleti'nde hem de İran'daki hükümet yetkililerine alfabenin ıslahı ile ilgili verdiği önerilerden eli boş dönmüştür. Bunca olumsuzluklara rağmen Ahundzade alfabe konusundaki ıslahat fikirlerinden asla vazgeçmemiştir. Bu konu hakkında yüzlerce mektup ve risaleler yazarak dostlarına (Mirza Malkum Han, Ali Han, Şehzade Celaleddin Mirza, Maneckji Hataria (Hindistan'da İngiltere ordusu hizmetinde olan, Ahundzade gibi kişilerin Arap-İslam karşıtı olmalarında en önemli payı olan kişilerden biri) ve Profesör Kazım Bey, Mirza Agahan Kirmani gibi) göndermeye devam etmiştir (Ustadi 1, h. 1391: 29). Bu mektuplaşmalarda İran Şehzadesi Celelettin Mirza ve Mirza Agahan Kirmani, Ahundzade ile aynı fikirleri paylaşarak İslam öncesi İran medeniyetinin şimdikinden (yaşadıkları devri kastederek) daha gelişmiş olduğunu iddia etmişlerdir. Arap düşüncesine karşı İran'da eski Pers medeniyetinin üstün olduğunu savunmuşlar ve İslamiyet'le birlikte gelen Arap medeniyetinin etkilerinin modernleşmeye ve ilerlemeye olumsuz etkileri olduğunu değerlendirmişlerdir (Ademiyet, h.1357: 281).

Ahundzade, İran'daki tepkileri azaltmak için kendi önerdiği alfabe ile kadim alfabenin bir arada kullanılmasını da önermiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nde ki temaslarda ise kendi alfabesinde ısrarcı olmuş ve tek bir alfabenin olması gerekliliğini savunmuştur. Bu teklifi de İran makamlarınca karşılık görmemiştir. Kendi yazılarında İran Hükümeti ile ilgili yaptığı temaslarda sürekli olarak Mirza Hüseyin Han'ın (Sipahsalar) muhalefetine maruz kaldığını ve O'nun tarafından engellendiğini işaret etmiştir (Ustadi 1, h. 1391: 30).

Ahundzade sonraki yıllarda alfabe ıslahı fikrinden vazgeçerek Latin alfabesinin kabul edilmesi fikrini savunmuştur. 1873 yılında İstanbul'da yayımlanan "Hakâyık" gazetesine Latin alfabesine dayalı bir alfabe fikrini ilk defa savunduğu mektubunu göndermiştir. Ahundzade mektubunda Latin alfabesine dayanan ve soldan sağa yazılan fonetik bir alfabe düzenlenmesi gerekliliğini ifade etmiştir (Rustamli 1, 2016: 5).

Ahundzade, diğer bir fikir olarak Dağıstan'da Çeçenler için Rusya'nın oluşturduğu alfabe fikrini ortaya atmıştır. Aynı dönemde alfabenin ıslahını savunanlar Ahundzade'nin bu konudaki yeni fikirlerini heyecanla karşılamış ve yayılmasında yardımcı olmuşlardır. Ancak dönemin Sadrazamı Sipahsalar'ın hismine uğramamak için bu fikirlerinde ısrarcı olmamışlardır. Ahundzade, Malkum Han'ın alfabesini kendi yazılarıyla ne kadar desteklediyse de İran'da özellikle Sipahsalar Hükümetinde bir karşılık bulmamıştır. Malkum Han bile bu konudaki fikirlerinde ısrarcı olmamış sadece öneride bulunmasına karşın Ahundzade ömrünün sonuna kadar İslam Milletlerinin geri kalmışlığını kullanılan Arap Alfabesine bağlamış ve değiştirilmesi konusunda eserler yazmaya devam etmiştir. Ahundzade 1878 yılında Tiflis'te vefat etmiştir.

2.2. İran Dışında Yaşayan İranlı Aydınlar ve Alfabe Çalışmaları

Ahundzade ile başlayan alfabe tartışmaları, O'nun ölümünden sonra da devam etmiştir. Ülke dışında yaşayan İranlı aydınlar alfabenin ıslahı/değiştirilmesi ile ilgili olarak birçok yazı kaleme almışlardır. Osmanlı Devleti'nde Hürriyet ve Terakki gazeteleri ile Farsça yayım yapan Ahter gazetesinde, Kafkasya'da yayımlanan Ziyâ gazetesinde alfabe ıslahı ile ilgili birçok makale yayımlanmıştır.

İstanbul, alfabe çalışmalarının yapıldığı önemli merkezlerden biri olmuştur. İran'ının Paris konsolosu Mirza Yusuf Han Müsteşaru'd-devle Tebrizi, bu konuda ciddi çalışmalar ve uzun zahmetler sonucunda "İslam Alfabesinde Vacip Olan İslahlar" adında bir risale kaleme almış ve İstanbul'da bastırılmıştır (Ustadi 1, h. 1391: 30-31).

Yusuf Han'dan başka dönemin ünlü yazarlarından Abdurrahim Talibof ve Viyana Sefiri Mirza Hüseyin Han da alfabe konusunda çalışmalarda bulunmuştur. Bunların dışında o dönem İran dışında yaşayan diğer önemli aydınların alfabe ıslahı konusundaki çalışmaları şu şekildedir:

- Petersburg, İstanbul ve Tiflis'te konsolosluk ve sefirlik görevi yapmış olan, "Rüşdiye" risalesini İstanbul'da bastıran Prens Mirza Rızahan Erfau'd-devle,
- İstanbul İran Konsolosluğu Baş Tercümanı ve İstanbul'da alfabe ile ilgili bir makaleyi kaleme alan Rızahan Afşarbakışlu,
- Bakü'de alfabe konusunda makale yazan Edibü'l-Memalik Ferahanî,
- İstanbul'da alfabe konusunda makale yazmış olan İran Devleti'nin baş kâtibi ve tercüman-ı kübrası Mirza Necefkuli Han,
- "Muallimü'l-Etfal" adlı risaleyi kaleme almış olan Ahund Molla Ahmed Hüseyin Zade Şeyhülislam-ı Kafkas,

- Tiflis'te günlük "Şark-ı Rus" gazetesinin sahibi ve aynı zamanda 1323 hicri yılında alfabenin değiştirilmesi ile ilgili risale yazarak kendi gazetesinde yayımlayan Muhammed Aga Şah Tahtinski,
- İstanbul Sefareti mali işler memuru hicri 1331 yılında "yeni yol" isimli risalesini kaleme alan ve İstanbul'da yayımlayan Mirza Ali Muhammed Han Evisî, gibi isimlerdir.

Yayımladıkları bu çalışmalar ile İstanbul'da ve Avrupa'da gördükleri alfabe ile ilgili çalışmaları kendi yorumlarıyla yeniden yayımlayarak Arap alfabesi kullanılarak yazılan Fars dilinin öğrenilmesindeki sıkıntıları, Arap alfabesinde eksik ve kusurlu gördükleri konuları anlatmışlar ve Arap alfabesinin ıslahı yahut değiştirilerek yeni bir alfabenin kabulü konusunu gündeme getirmişlerdir. Ayrıca Batı toplumlarında modern matbaacılığın gelişmesi ile matbaada kullanılan harflerin güçlükleri de bu konunun sürekli olarak gündemde kalmasına sebep olmuştur.

İranlı aydınların kendi çalışmalarını İstanbul'da yayımlamaları dikkat çekicidir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde başlayan Meşrutiyet hareketi ve devamında gelen özgür düşünce, bu kişilerin kendi fikirlerini bu denli rahat bir şekilde gündeme getirmelerinde büyük etkisi olmuştur (Ustadi 1, h. 1391: 31-32).

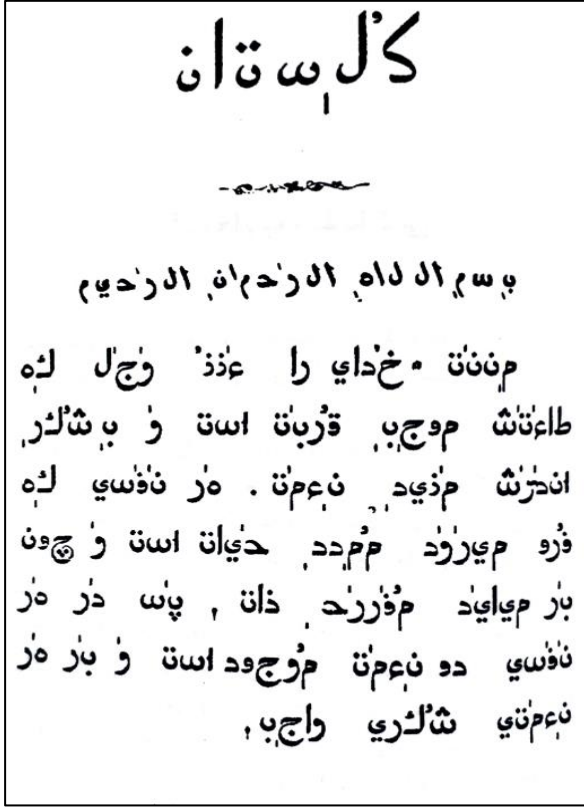
İranlı bu aydınlarının Arap alfabesinin kullanımında gördükleri ortak kusurlar ise şu şekildedir:

- Mevcut alfabede kullanılan benzer bazı sesler bulunmaktadır. Örneğin (ط ت)، (ظ ض، ز، ذ، ه).
- Harflerin şekli yapısı ve noktalamar yazının yazılmasını ve okunmasını zorlaştırmaktadır.
- Kelimede kullanılan harflerin başta-ortada-sonda yazım şekilleri birbirinden farklıdır, bu durum hem okumada hem de yazının matbaada basımında sorun teşkil etmektedir.
- Arapça alfabe kullanılmasıyla Arapça dilbilgisi de öğretilmeye başlanmıştır. Ancak Fars dilinde ihtiyaç olmadığı halde Arapça dilbilgisindeki kural ve kaidelerin öğretimi zordur.
- Avrupa menşeli özel isimler ile bazı özel yer isimlerin Arap alfabesiyle yazılması zordur, bu özel isimler okunurken ve yazılırken yanlış yazılmaktadır ve yanlış telaffuz edilmektedir.
- Noktalı harfler sebebiyle yazı yazmada zorlanılmaktadır.
- Sağdan sola doğru yazılıyor olması (Ahundzade döneminden beri savunulan bir konudur) yazma işini daha da zorlaştırmaktadır (Huseyni, h.1390: 175-176).

2.2.1. Mirza Malkum Han ve Alfabe Risalesi

İran'ın önemli aydınlarından ve İran Meşrutiyetinin fikir babalarından olan Mirza Malkum Han, alfabe konusundaki çalışmalarına Osmanlı Devleti'nden sonra Londra'da da devam etmiş ve "Ebedi Terakki" ve "Şeyh ve Vezir" adlı iki risalesini yayımlamıştır (Ustadi 1, h. 1391: 31).

Malkum Han da tıpkı Ahundzade gibi Arap alfabesinde otuza yakın eksikliğin olduğunu tespit etmiştir. Bu eksiklik ve kusurlardan bazılarını Batı alfabelerinde de tespit ettiğini ancak Arapçada bu eksiklerin bir hayli fazla olduğunu beyan etmiştir (Huseyni, h.1390: 178). İslam Topluları arasındaki eğitim konusuna değinerek Arap alfabesini bilim ve teknolojiye geri kalmışlığın sebebi olarak saymıştır. Tıpkı batıda olduğu gibi bilimin gelişmesi için mutlaka daha kolay öğrenilebilen bir alfabe ve daha sade bir dile ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Malkum Han ile Ahundzade'nin alfabe reformu ile ilgili uzun süre mektuplaşmaları dikkat çekicidir. Ahundzade, sadece alfabe

(Şekil-2)

ise çıkarılmaması gerektiğini savunmuştur.

Malkum Han, alfabe konusuna Ahundzade'ye göre daha farklı yaklaşmaktadır. O, bu konuda iki önemli husus üzerinde durmaktadır:

Birincisi; bir kimsenin kendi istek ve arzusunu resmi makamlara iletme konusunda yazılan yazıların çok süslü, kinayeli ve halk dilinden uzak olduğunu, bu sebeple ayrı bir çaba gerektirdiğini ve insanın kendi dilek ve arzusunu tam olarak ifade etmekte zorlandığını, kullanılan bu dilinde halk dilinden uzak olduğunu ifade etmiştir.

İkinci olarak da; Malkum, Arap alfabesinin ıslahı fikri üzerinde fazla durmamış, daha fazla ıslahının yeterli olmayacağını ifade ederek asıl gereken şeyin alfabenin değiştirilmesiyle mümkün olacağını dile getirmiştir (Asil, 1396: 16-17).

2.2.2. Ahter Gazetesinde Alfabe Konusu

XIX. yy. sonlarına doğru Osmanlı ve Mısır'da Batılılaşma ve ıslahatlar merkezî otorite tarafından devlet politikası haline gelmişti. Bu dönemde Kahire ve İstanbul'da Avrupa ülkelerine ait birçok kitap tercüme edilmiştir. Nasıreddin Şah'ın baskılarından dolayı İran'dan birçok yazar ve aydın Avrupa'daki devletler dâhil Osmanlı ve Mısır gibi birçok ülkeye göç etmek zorunda kalmışlardır.

Bu dönem yenilik taraftarı olan ve İran dışında yaşayan İranlı aydınlar için İstanbul önemli bir merkez haline gelmiştir. Çünkü İstanbul'un Avrupa'daki gelişmelerin takip edildiği yer olması ve

konusunda değil İslam'ın da bir "reform" ihtiyacı olduğunu savunmuştur. Avrupa'dan fiziksel olarak uzak olsa da eserlerinde "Doğu halklarının karanlık cehaletini ortadan kaldırmayı amaçladığını" vurgulamıştır.

Malkum'a gönderdiği mektuplarda yeni uyarladığı alfabe de göndermiştir (Ustadi 3, h.1391: 592). Aynı şekilde Malkum, yeni bir alfabe hazırlayarak "Şeyh ve Vezir" isimli risalesini bu yeni icat ettiği alfabeyle yayımlamıştır. 1870 yılında ise bir nüshasını Ahundzade'ye göndermiştir. Malkum Han bununla da yetinmemiş ve alfabe konusundaki çalışmalarına devam ederek 1885-86 yıllarında kendi hazırladığı alfabeyle "Ademiyet Yazıları, Gülistan-ı Saidî (Şekil-2) (Asil, 1396: 427), Ahvâl-ı Ali" isimli yazıları kaleme almış ve Londra'da basımını sağlamıştır.

İran'ın önemli aydınlarından Mirza Muhammed İbrahim Aştıyanî, Malkum Han'ın kendi icadı olan alfabe eleştirilerde bulunmuştur. Malkum'un hazırladığı alfabe çok fazla noktalama işaretleri bulunduğunu, alfabeden çıkarılmasını önerdiği harflerden bazı harflerin

İslam halifesinin baş şehri olması daha rahat hareket etmelerine ve İran ile irtibatlarına devam etmelerine imkân sağlamıştır. Ayrıca İstanbul'un coğrafi şartları gereği hem Asya ve hem de Avrupa arasında bulunması, buraya birçok Avrupalı turist ve aydının gelmesi, yaşayan insanların görüşleri ve fikri yapılarının Batı medeniyetini ve gerekliliğini destekler nitelikte olmaları, özellikle İranlı aydınların düşünce yapılarını etkilemiş ve Osmanlı Devleti'nde buldukları süre zarfında yapılan ıslahatların kendi ülkelerinde de gerekliliğini vurgulamışlar ve Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri örnek almışlardır.

Zamanla İstanbul'da yaşayan İranlıların sayısı on altı bini bulmuş, kendilerine ait hastane ve medrese kurmuşlar, Farsça yayım yapan gazete çıkarmaya başlamışlardır. 1908'den sonra İran'dan ikinci bir dalga göçmen yenilikçi grup İstanbul'a gelmiştir. Dekhoda, Allame-i Kazvini, Takizade, Cemalzade gibi şahsiyetler de bu dönemde İstanbul'da yaşayan İranlı başlıca aydınlarıdır (Ustadi 1, h. 1391: 26-27).

İstanbul'da yaşayan bu on altı binin üzerindeki İranlı, Tanzimat ve Islahat fermanları ve onun akabindeki Meşrutiyet hareketleri bunların akabinde oluşan bağımsız ve özgür düşünce ortamı sebebiyle kendi görüşlerini özgürce Ahter gazetesinde savunabilmelerini sağlamıştır. İlk sayısı 1292 yılı 16 zilhicce gününde (14 Aralık 1875) basılmıştır. Burada yazılan alfabe ile ilgili yazılarda başlangıçta yazarlar tarafından kaleme alınan makaleler mevcut alfabenin ıslahı ile ilgili olmuş ve alfabenin değiştirilmesi konusuna ise muhalif yazılar yazılmıştır.

Yazarı Hacı Mirza Necefali Han olduğu değerlendirilen alfabe değişikliği ile ilgili ilk makale, 1877 yılında Ahter gazetesinde yayımlanmıştır. Yazıda Arap alfabesinin okuma ve yazmada kusurlarının bulunduğu konularına değinildikten sonra Fransa'da kullanılan alfabenin de kusurlarının olduğu, Avrupa'da kullanılan alfabenin Arap alfabesinin yerini almasının taklitten öteye gitmeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca ilim ve teknoloji alanında Avrupa'daki gelişmelerin sadece alfabede yaşanan sıkıntılar ile düzeltilemeyeceği ve bunun başka bir alan olduğu konusuna da değinilerek mevcut alfabede ıslah edilmesinin yeterli olacağı kanaatleri üzerinde durulmuştur. Aynı makalenin devamında alfabe değişimi konusu eleştirilmiş, alfabenin değişmesi durumunda kültürel bir geçmişin de zamanla kaybolacağı vurgulanmıştır.

Ahter'in dört ve beşinci sayılarında Mirza Fethali Ahundzade ve onun hazırladığı alfabeğe yer verilmiştir. Ahter'in sonraki sayısında ise Londra sefiri olan Mirza Malkum Han'dan vatanperverliği konusunda övgü ile bahsedilerek kendisi tarafından hazırlanan alfabetesi ve konu hakkındaki yazısını içeren makalesi yayımlanmıştır (Ustadi 1, h. 1391: 32-38).

Ahter gazetesinde alfabe ile ilgili yayımlanan makaleler ve yazarları şunlardır:

1. "İslam Hattının Islahı": Ahter'in 17. sayısında yayımlanmış ve yazarı belli değildir. Aynı yazı Petersburg'da yayım yapan "Gulus" isimli gazetede 1865 yılında "İlim Neşrinde İslam Alfabetesinin Eksiklikleri Hususunda Makale" adıyla yayımlanmıştır.
2. "Hattın Islahı ve Ketaib": Horasan'da bulunan Mirza Yusufhan Müsteşaru'd-Devle tarafından 1880 yılında mektup yoluyla gönderilerek yayımlanan makalesidir. Makalesinde İslam alfabesinin ıslahının lüzumu konusunu yazmış ve "Acelullah Şa'nehum" isimli bir ulemadan fetva istediğini ve alfabenin ıslahının ya da yeni bir alfabenin seçilmesinin caiz olduğu konusunda aldığı fetvayı mektubunda yazmıştır.
3. "Viyana Evrakı": Fransız gazeteci Mösyö Barb tarafından 1860'lı yıllarda Türkçe, Farsça ve Arapça yazılarının okunabilmesi için geliştirdiği alfabe ile ilgili yazılmış makaledir. 1880

yılında Ahter'in 28. sayısında Mirza Hasan tarafından yayımlanmıştır (Ustadi 4, h. 1391: 138-139).

4. "Mirza Rıza Tebrizî'nin Alfabesinin Mukaddimesi": Tiflis konsolosluğunda tercüman olarak görevli olan Mirza Rıza Tebrizi'nin hazırladığı alfabe çalışması ve İstanbul'da yayımlanmasına müteakip Ahter gazetesinde 1881 yılının ikinci sayısında yayımlanmıştır.
5. "Kafkas Şeyhü'l-İslamı'nın Okur-Yazarlık Konusundaki Düşünceleri": Mirza Rıza Tebrizi'nin alfabe ile ilgili Kafkasların Şeyhü'l-İslamı olarak bilinen Molla Ahmed Hüzeyinzade tarafından yazılan inceleme yazısıdır. Mirza Rızayî Tebrizi tarafından Arap alfabesinin ıslahı ile ilgili yazdığı eserini incelemesi üzerine Kafkas Şeyhü'l-İslamı'na göndermiş ve uygunluğu konusunda onayını almıştır. Ahter'in Hicri 1881 yılının beşinci sayısında yayımlanmıştır. Kafkas Şeyhü'l-İslamı yazdığı mektupta çalışmaları için Mirza Rızayî Tebrizî'ye teşekkür etmiş ve alfabe ıslahı ile ilgili olarak Şer'i açıdan bir engelin olmadığını beyan etmiştir. Mektubunda bazı kesimlerin alfabedeki değişiklik ile dinin elden gideceği yahut Kur'an-ı Kerim'deki anlamın değişeceği endişesinde olduklarını, bunların yersiz olduğunu ve alfabenin şeklinin değişmesinin anlam değişikliği manasına gelmediğini belirtmiştir (Ustadi 1, h.1391: 59-64).
6. "Lütufali Tebrizi'nin Ahter'e yazdığı mektuplar": 1886 yılında Ahter gazetesinin yirmi birinci ve yirmi ikinci sayılarında yayımlanmıştır. Lütufali Tebrizi, Tiflis'teki İran Konsolosluğu sekreteri olarak görev yapmıştır. Ahter'de alfabenin değişimi ve ıslahı konusunda yazdığı iki mektubu yayımlanmıştır. Lütufali Tebrizi, yazılarında alfabenin eğitim hayatındaki önemine değinmeye çalışmıştır. Alfabenin çocukların eğitimi için çok önemli bir yerinin olduğunu ve zevkle okumayı öğrenebilecekleri bir alfabenin gerekliliğinden bahsederek mevcut alfabenin bu konulardaki kusurlu yanlarından bahsetmiştir. Ayrıca alfabe değişikliği ile ilgili verdiği örnekte Fransa'da eğitim gören birinin bir hafta içerisinde alfabeyi öğrenebileceğini ve kitap okuyabileceğini, ancak İslam hattıyla yazılan kitapların ise bu kadar kolay okunabilmesi için otuz yıllık bir sürenin geçmesi gerektiğini vurgulamıştır.
7. "Mirza Malkum Han'ın Gülistan Eseri": İran'ın Londra Sefiri olan Mirza Malkum Han tarafından 1886 yılında kaleme alınmış "Numune-i Hatt-ı Âdemiyyet" adlı kitabında kendisinin icat ettiği alfabe ile yazdığı Sai'di Şirazi'ye ait olan Gülistan eserinin yayımlanmasıdır. Mirza Malkum Han, diğer aydınlar gibi sadece mevcut alfabenin kusurlarından bahsetmekle yetinmemiş ve kendi alfabesini icat etmiştir.
8. "Mirza Necefali Han'ın Mektubu": 1886 yılında Ahter gazetesinin otuz yedinci sayısında yayımlanmıştır. Hacı Mirza Necefali Han Tebrizî, İstanbul İran Sefaretinde tercüman olarak görev yapmıştır. O, yazdığı mektupta Ahter gazetesinde yayımlanan alfabe yazılarından dolayı Ahter yöneticilerini eleştirmiştir. Hacı Mirza Necefali, Arap alfabesinin kusurlu yanlarının bulunduğunu, ancak Hz. Muhammed'in Arap alfabesini icat etmediğini, "İslam Alfabeti" şeklinde söylenmesinin ve bu şekilde yazılar yazılmasının yanlış olduğunu ifade eden bir eleştiri mektubu yazmıştır.

Görüldüğü üzere 1877-1886 yılları arasında Ahter gazetesinde alfabe konusuyla ilgili makaleler yayımlanmıştır. Ancak bu tarihten sonra alfabe tartışmalarının devam etmesine rağmen Ahter'in son sayısının yayımlandığı 1896 yılına kadar bir daha alfabe konusunda yayın yapılmamıştır. Bunun sebebinin Ahundzade ve Malkum Han'ın geliştirdikleri alfabelerin ne Osmanlı Devleti'nde ne de İran'da olumlu bir karşılık bulmaması ve hem İran hem de Osmanlı Devleti'ndeki tepkilerin olması gösterilebilir (Ustadi 1, h.1391: 64-68).

2.3. İran’da Meşrutiyet Fikirleri Zemininde Alfabe Çalışmaları

Nasıreddin Şah (1848-1896) dönemi sadrazamı Mirza Taki Han (Emir Kebir), İran’da 1848-1851 tarihleri arasında Osmanlı Devleti’ndeki II. Mahmut ve Tanzimat reformlarına benzer şekilde İran’da geniş çaplı reform hareketleri başlatmış ve Dar’ül-Fünun’un kurulmasını sağlamıştır. Dönemin bir diğer önemli sadrazamı ise on iki yıl boyunca Osmanlı Devleti’nde sefirlik yapmış Mirza Hüseyin Han Sipahsalar’dır. Osmanlı Devleti’ndeki İran sefirliği zamanında (1859-1871) meşrutiyet ve yenileşme hareketlerini yakından takip etme fırsatı bulmuş ve İran’a döndükten sonra da Osmanlı Devleti’nde gördüğü benzer yenileşme hareketlerini ülkesinde uygulamaya başlamıştır (Ustadi 1, h.1391: 27).

Mirza Fethali Ahundzade ile başlayan alfabe tartışmaları İran’daki milli medreselerde okuma-yazma eğitiminin Avrupa devletleri ve Rusya’ya göre ne kadar zor ve uzun sürdüğü meselesini gündeme getirmiştir. Tıpkı Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi 1906 İran Meşrutiyet hareketlerinden önce gündeme gelen bu tartışmalar sorunun hem eğitim-öğretim şekli hem de alfabe ile ilgili olduğu yönünde olmuştur. İlköğretim çağındaki çocukların eğitimi konusunda Rusya’da bir çocuğun okur-yazarlığı ile İran’da okula yeni başlayan öğrenci arasındaki farklara değinilerek Fars alfabesinin öğrenilmesindeki aksaklıklar gündeme gelmiştir. Ahundzade ve taraftarları tarafından alfabenin değişimi ve yazıldığı gibi okunan, sade ve basit bir alfabe olarak gördükleri Rus alfabesinin ilköğretimde öğretilmesi gerekliliği savunulmuştur. Çok sıcak karşılanmayan bu düşünce hayata geçirilememiştir. Ancak özellikle milli eğitim için hazırlanan raporlarda Arap alfabesinin ilköğretimdeki zorlukları kaleme alınarak okuma-yazmadaki güçlüklerinin giderilmesi gerektiği yönünde resmi yazılar yazılmıştır. Bunun sonucu olarak harflerin daha kolay okunmasını sağlamak için üç hareketin “kesre, zamme ve fetha”, ilköğretim kitaplarında kullanılmasına karar verilmiş ve Muzafferredin Şah (1896-1907) döneminde milli medreselerde okutulan kitapların basımında harekeli yazılar kullanılmaya başlanmıştır (Tare, h.1393: 165).

Meşrutiyet hareketlerine yön veren dönemin bir diğer önemli aydını da Mirza Abdurrahim Talibof Tebrizî’dir (1834-1911). Arap alfabesinin kusurları ve noksanları hakkında uzun yıllar çalışmalarda bulunmuş İran’ın önemli şahsiyetlerindendir. Rusya’da eğitim görmeye başlayan Talibof, uzun yıllar Avrupa’da bulunmuş ve elli yaşından sonra eserler yazmıştır. Yazdığı eserler modern Batı düşüncesinin İran’a girişini hızlandırdığı gibi 1906 İran Meşrutiyet Hareketlerine de yön vermiştir (Karakuş 1, 2010: 506-507). Talibof, alfabenin ıslah edilmesi gerektiğini savunmuştur. Mevcut alfabedeki aksaklıkların eğitim-öğretimde engel teşkil ettiğini ve öğrenme güçlüğünün alfabe ile ilgili olduğunu savunmuştur. Talibof, “eğer alfabemizi ıslah edebilirsek 10 yılda vereceğimiz eğitimi 4 ayda verebiliriz” diyerek alfabe konusunda Batı ile İran eğitimlerinin karşılaştırmalı mukayeselerinde bulunmuştur (Ataullah, 1391: 178).

Talibof, alfabenin ıslahı ya da değiştirilmesinin İslamiyet’e zararı olup olmadığı konusunda da bir tartışma başlatmıştır. Bu tartışmaya birçok ulama katılmıştır. Hem alfabenin ıslahını sağlamak hem de Müslüman İran halkı arasında tepki çekmemek amacıyla bir fetvaya ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü yapılacak olan alfabenin ıslahı yahut değişimi, ne kadar ihtiyaçlara cevap verirse versin, ne kadar mükemmel olursa olsun ulemanın onayı alınmadan uygulanamayacağı inancında olan bu ıslahatçılar bu dönem ulemalarına durumu izah etmeye başlamışlardır. Bu aydınlardan İran’ın Paris Konsolosu Mirza Yusuf Han Müsteşaruddevle, sonunda alfabe ilgili fetva alarak yukarıda da bahsettiğimiz gibi “Ahter” gazetesinde alınan fetvayı yayımlamıştır.

Bu dönemde alfabe değişikliği konusunu savunan diğer bir kişi de Tiflis de İran Konsoloslugu baş tercümanı olan Mirza Rezahan (Erfauldevle) olmuştur. O, Arapça, Farsça ve Türkçe hazırladığı bir risalede Arap alfabesinin kaldırılarak yerine Fransız alfabesinin kabul edilmesini gerekliliğini

savunmuştur (Ustadi 1, h. 1391: 27-30). Bunların dışında başka alfabe değişikliğini savunanlar Mirza Yusufhan Müsteşarüldevle, "Resala-i der Vacib-i Eslah-ı Hattı İslam" kitabını, Kafkas Şeyhülislamı Ahund Ahmed Huseyinzade, eğitim-öğretim için hazırladığı "Muallim'ul-etfal" kitabını, Hacı Muhammed Han Kermani tarafından, "Resale-i der ekhtera-ı hatt-ı cedit" kitabını yayımlamışlardır. Mirza Lütufali Tebrizi, Müslüman cemiyetlerin alfabetesinin değiştirilmesi konusunu ele alan makaleler yazmıştır. Mirza Hüseyin Rüşdiye tarafından yazılan "Vatan Dili" adlı kitabında alfabeyle ilgili kesin bilgiler vermiş ve hatta Erivan'da, yazdığı bu kitap ders kitabı olarak okutulmuştur (Rüşdiye, h.1370: 20). Mirza Muhammed Ali Gasan Ekber, 37 harften oluşan ve soldan sağa doğru yazılan bir yazı icat etmiştir.

Mirza Ağahan Kirmani (1854-1896) de diğer çoğu aydından farklı ve radikal düşünerek dünya üzerindeki tüm alfabenin, dilin ve dinin bir olması gerektiğini savunanlardan olmuştur. Alfabe konusunda soldan sağa yazılan ve bir birinden ayrı harflerden oluşan bir fikir üzerinde olmuştur (Ademiyet, h.1357: 209).

Bu aydınların birçoğu Osmanlı ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki alfabe çalışmalarından etkilenmişlerdir. Bu sebeple aynı dönemde Osmanlı Devleti'nde başlayan alfabe çalışmalarının seyrini incelemekte fayda vardır.

3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ALFABE ÇALIŞMALARI

Osmanlı Devleti'nde alfabenin okuma yazmada yaşanan güçlükleri XVII. yy'dan itibaren tartışılmaya başlanmıştır. 1727'de matbaanın kullanılmaya başlamasıyla Latin alfabesine göre Arap harflerinin matbaadaki basım zorlukları gündeme gelmiştir (Budak, 2002: 589-590).

Münif Paşa ve Ahundzade'nin girişimlerinden önce de Osmanlı Devleti'nde büyük Türk bilgini Ahmet Cevdet Paşa 1851 yılında yazıp yayımladığı ünlü "Kavaid-i Osmaniye" kitabında Türkçemizde bulunan ve Arap harfleriyle gösterilmeyen sesler için bir yazı yolu aramak gerektiğini önemle belirtmiştir (Ülkütaşır, 1998: 20).

Ahmet Cevdet Paşa'nın belirtmiş olduğu Türkçede bulunan ve Arapçada gösterilemeyen harflerin gösterilmesi gerektiği hususu daha sonra Encümen-i Daniş'de gündeme gelmiş bazı harflerin üzerine işaret konulması gerektiği kararı alınmış ancak somut bir sonuca bağlanamamıştır (Budak, 2002: 590).

Meşrutiyet ile birlikte başlayan yenileşme hareketleri, Osmanlı Devleti'nin askeri, iktisadi ve toplumsal alanlardaki geri kalmışlığının sebepleri araştırılmış, eğitim alanındaki geri kalmışlık ve kullanılan alfabe ile ilgili tartışmaları da başlamıştır. Bu tartışmalar ile birlikte mevcut alfabenin ıslahı yahut yeni bir alfabenin tertibi ile ilgili ilk yazının 1861'de Tercumân-ı Ahvâl'de imzasız olarak yayımlanmış "Maarife Dair Bend-i Mahsus" (Tercumân-ı Ahvâl'de yayımlanan bu isimli yazıyı Münif Paşa'nın yazdığı iddia edilmektedir. Bkz. Rustamli 1, 2016: 75-76) olduğu söylenmektedir. Yazıda Arapça gramer kaideleriyle ilk defa okuma-yazma öğrenen çocuklara eğitim verildiği, çocukların harekesiz Arap alfabesi ile yazılan metinleri okuyamadıkları, yabancı milletlerin ise kendi dillerine uygun bir alfabe kullanarak kısa sürede çocuklarına okuma-yazma eğitimi verebildikleri bilgileri verilmiştir (Rustamli 1, 2016: 75; Budak, 2002: 590).

1862-1876 yılları arasında Arap alfabetesinin ıslah edilmesi konusunda yaşanan yoğun tartışmalara zaman zaman Ali Suavi, Namık Kemal ve İbrahim Şinasi gibi Türk aydınları da katılmıştır. Fakat yapılan tartışmalar, teorik boyutta kalmaktan öteye gidememiş ve resmi makamlarda Münif

Paşa'nın girişimleri haricinde alfabe konusu gündeme gelmemiştir. Ancak 1878 yılında Sivas Mebusu Mehmet Ali Bey'in eğitimle ilgili tasarısını meclise sunması, teoride kalan alfabe tartışmalarının yeniden alevlenmesine neden olmuştur (Tansel, 1953: 239-240).

İlk başlarda alfabe ıslahı fikri zamanla Latin alfabesi kabul edilmesi konusuna doğru devşirmiştir. Doğu toplumlarının Latin alfabesini kullanmaları gerekliliği ile ilgili ilk görüş 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı hakkında kitap yazmış olan C. François Volney tarafından ortaya atılmış ancak ciddi bir yankı bulamamıştır (Budak, 2002: 589-590).

II. Meşrutiyet ile birlikte alfabenin ıslahı konusunda resmi ve özel girişimler olmuştur. Maarif Nazırı Şükrü Bey zamanında "Sarf", "İmla" ve "Lügat" encümenleri ile "İstilahat-ı İlmiye Encümeni" adı altında dört cemiyet kurulmuş yazımda yani imlada bazı kolaylıklarla beraber bir düzenlilik de aranmıştır. Bu dönemde ayrıca "İslah-ı Huruf Cemiyeti" gibi özel dernekler de kurulmuştur (Ülkütaşır, 1998: 21).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde alfabe tartışmaları hız kazanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ise harf İnkılabı öncesi alfabe konusunda üç farklı görüş etrafında tartışmaların yoğunlaştığı görülmüştür:

Birincisi; Latin Alfabesi görüşü: Tahsin Ömer Bey tarafından "İlmi ve Tarihi Esaslara Nazaran Harflerimiz Latin Harflerinin Aynıdır" isimli risalesinde Latin harflerinin kabulünün gerekli olduğunu savunmuş ve 1923 yılında yayımlamıştır. Tahsin Ömer imzasıyla 40 sayfalık hazırlanan kitapçıkta Arap ve Latin harflerinin üç bin sene evvelki Fenike alfabesine dayandığını, Fenike alfabesinin de Mısır hiyeroglif yazısından meydana geldiğini belirtmiş ve söz konusu alfabelerin karşılaştırmalı olarak örneklerini vermiştir (İpek, 2017: 19-44).

İkincisi; Arap Alfabesini savunan görüş: Yahudi asıllı Avram Galanti tarafından yazılan "Arabî Harfleri Terakkimize Mani Değildir" adlı risalesi 1927 yılında yayımlanmıştır. Galanti, İslam toplumlarındaki geri kalmışlığın sebebinin alfabe olmadığını, bu durumun sebebinin ilim ve teknikteki geri kalmışlık ile eğitim sistemindeki problemler nedeniyle olduğunu savunmuştur.

Üçüncü Görüş; Ne Arap nede Latin alfabesinin yeterli olmayacağı ve "Mükemmel Alfabe Arayışı" düşüncesidir. Dr. İsmail Şükrü Bey tarafından yazılan risalede (1926) Arap ve Latin alfabelerinin Türkçe'nin kullanımında yeterli olmayacağını savunmuştur (Çelik, 2018: 17-40).

Nitekim Cumhuriyetin ilanından sonra 1 Kasım 1928'de Latin alfabesi kabul edilmiştir. Aynı dönemlerde İran'da ise Kaçar Hanedanlığı yıkılmış, Pehlevi Hanedanlığı kurulmuştur.

4. PEHLEVİ HANEDANLIĞI DÖNEMİ ALFABE ÇALIŞMALARI

1921 yılında İran'daki Cossack (kozak) Birliklerinin Komutanı Rıza Han, Kaçar Hanedanı içerisinde iktidarı ele geçirmiş ve 1925 yılında da kendisini Şah ilan ederek "Rıza Şah Pehlevi" unvanıyla tahta çıkmıştır. Rıza Şah İran tahtına geçtikten sonra birçok yenilik hareketini uygulamaya koymuştur. Yenileşme adı altında yaptığı ıslahat hareketleri kendi döneminde mollalar tarafından tepkiyle karşılanmış ve İran kültürünü değiştirmeye çalışmakla suçlanmıştır. İran aydınları arasındaki ortak görüş Rıza Şah'ın Türkiye ziyaretinden sonra gördüklerinden oldukça etkilendiği ve Türkiye'de gördüğü yenilikleri İran'da da icra etme çabasına girdiği şeklinde olmuştur (Pur Muhammedi Emleşi, 1394: 99-117).

Birinci Dünya savaşı sonrası bir takım aydınlar tarafından İran'da alfabe ile ilgili risaleler yayımlanmıştır. Bunların ilkleri 1925 yılında "Yeni Tarz Tertiple Alfabe" risalesinin yazarı Hüseyin Kazımzade İranşehr ile "Dilde ve Alfabede İslahın Lüzumu" risalesini yazan Ebulkasım İ'tisamzade'dir.

1925 yılında Ebulkasım İ'tisamzade tarafından "Mecelle-i Ayende" dergisinde yayımlanan yazılarında Farsça Alfabede neden ıslah ihtiyacının olduğunu sebepleri ile birlikte açıklamaya çalışmıştır. İ'tisamzade, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Kafkaslardaki alfabe çalışmalarını yakından takip etmiştir. O, tıpkı Tahsin Ömer Bey gibi Arapça Kufi Alfabenin temelini Finike alfabesine dayandığını beyan etmiştir.

İ'tisamzade, Arap alfabesindeki her harfin başta-ortada-sonda olacak şekilde farklı yazımlarının oluşu, noktalı harflerin çokluğu, unutulması yahut yanlış eklenmesi durumunda anlamın değişmesi, benzer harflerin bulunması, sesli harflerin kelime içerisinde gösterilemeyişi ve mevcut alfabede sesli harfin bulunmayışı, bazı harflerin bitişik bazılarının da ayrı yazılması zorunluluğu gibi alfabedeki mevcut kusurları ifade etmiştir (İ'tisamzade 1, h.1304: 248-251).

Aynı dönemde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde 1 Kasım 1928 günü Latin alfabesinin kabul edilmesi, İran basınında geniş bir şekilde yer almıştır. Türkiye'deki yerel yayımlara dayanarak Latin alfabesinin kabulünün gerekçeleri anlatılmıştır. Türkiye'deki bu gelişmeler İran'da Latin alfabesi savunucuları arasında büyük bir heyecan vesilesi olmuştur.

Bu sırada Tahran'da İran Büyükelçisi olarak görev yapmakta olan Memduh Şevket Esendal (1883-1952), harf inkılabından 4 ay önce oğluna ilk Latin harfleri ile denediği mektubu yazmıştır (Çetişli, 2016: 423-424).. 1925-1932 yılları arası Tahran'da kaldığı süre zarfında İran'daki dönemin ünlü devlet adamlarını Latin alfabesi konusunda etkilemiştir. İran'da sırasıyla Adalet, İçişleri ve Dışişleri bakanlıklarını yapmış Rıza Şah döneminin önemli devlet adamı olan Abdülhuseyin Timurtaş'ı (1881-1933) Latin alfabesi konusunda olumlu yönde etkilemiştir. Esendal, Latin alfabesinin faydaları konusunda İran'da görüşmelerde bulunmuş ve Türkiye'deki uygulanabilirliği ve olumlu tesirleri hakkında beyanat vermiştir. 1929 yılında Türkiye'de kullanılan Latin alfabesi numunesinin İran gazetelerinde basımını sağlamıştır. Timurtaş ise yaptığı kısa açıklamada Latin alfabesi kullanımının İran'da zaman alacağına değinerek Türkiye'de kabul edilen alfabeden ise biraz farklılıklarının olacağına değinmiştir.

Türkiye'deki Latin alfabesi kabulünden etkilenen isimlerden bir diğeri ise İran'ın önemli aydınlarından olan Seyyid Hasan Takizade (1878-1970) olmuştur (Karakuş 2, 2010: 459). Takizade, Abdurrahim Talibof ve Mirza Malkum Han gibi İran Meşrutiyet hareketlerine yön veren fikir adamlarından etkilenmiş, uzun yıllar Avrupa'da eğitim görmüş, Pehlevi Hanedanlığı döneminde Dışişleri ve Maliye Bakanlığı görevleri ile Londra Büyükelçiliği görevlerini yapmış İran'ın önemli aydın ve devlet adamlarından biri olmuştur. 1916-1922 yılları arasında Berlin'de yaşadığı dönemlerde "Kâve" adında bir dergi çıkarmıştır. Bu dergide İran'da modernleşme ve medeniyet kavramlarını işlemiştir. Takizade, tıpkı Türkiye Cumhuriyetinde olduğu gibi İran'da da bir gün Latin alfabesinin kabul edileceğini savunmuştur. Mevcut alfabenin yetersizliğinden ve milli eğitimdeki Latin alfabesinin kullanımının faydalarından bahsetmiştir (www.tasnimnews.com/fa. Erişim Tarihi 05 Mart 2021). 1930 yılında yazdığı "Umumi Tâlim Mukaddimesi" isimli risalesinde gösterdiği delillere dayanarak Latin alfabesinin önemini vurgulamış ve en kullanışlı alfabe olarak da Latin alfabesini göstermiştir.

1934 yılında Rıza Şah Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyareti esnasında gördüklerinden ve Türkiye'deki yenileşme hareketlerinden çok etkilenmiştir. Ziyaretinden sonra Türkiye'de gördüğü benzer ıslahat hareketlerini İran'da da uygulamaya karar vermiştir. 1932'de Türkiye'de Türk Dil Kurumu kurulunca Rıza Şah'da benzer bir uygulama ile 1935 yılında "Ferhengistan-ı İran" kurumunu kurmuş ve Fars dilinin ıslahı ile dilde sadeleşmenin sağlanması konularında bu kurumu görevlendirmiştir (Pur Muhammedi Emleşi, h.1394: 99-117).

Buna karşın gerek İran içerisinden gerekse İran dışında bulunan bir takım aydın tarafından alfabe değişikliği meselesine muhalefet yapıldığı görülmüştür. Özellikle dönemin İngiliz doğu araştırmacılarının alfabe değişikliği (Latin veya Kiril alfabesinin kabul edilmesi) konusundaki muhalefetleri etkili olmuştur (Zekai, h. 1329: 15).

İran Kültür Bakanlığı tarafından alfabe konusunda bir araştırma yapılırken aynı zamanda İran'daki yazarlar da Türkiye'deki harf inkılabına paralel olarak alfabenin değişmesi konusunda yazılar yayımlamışlardır. Zaman ilerledikçe alfabenin ıslahı konusundan ziyade alfabenin değiştirilmesi ve Latin alfabesinin kabulü konusu gündeme gelmeye başlanmıştır. Bunun en önemli savunucuları ise Kazımzade İrânşehr ve Ahmet Kesrevi olmuştur. Onlar Arap alfabesinin ıslah edilmesinin faydasız çabalar olarak nitelendirmişler ve geleceğin alfabesi olarak gösterdikleri Latin alfabesinin başta Avrupa olmak üzere tüm ülkelerin kullanmaya başladığını ve okuma yazma öğretiminin ise çok kolay olduğunu savunmuşlardır.

Latin alfabesinin kabulünü savunan diğer bir önemli isim ise Ebulkasım Azad Maraghei olmuştur. Maraghei, 1945 yılında yazdığı yazılarında Arap alfabesinin değiştirilerek Latin alfabesinin kullanılmasını savunmuştur. Maraghei, 1946 yılında "Kolay Alfabe Savunucuları Grubu" (گروه آسان طرفداران الفبای) adında Tahran'da bir grup teşkil etmiştir. Buradaki çalışmalar sonucunda "Kolay Alfabe" adında bir kitapçık hazırlanmış ve dördüncü dönem İran Meclisine sunulmuştur.

İran'da Latin alfabesine karşıt düşüncelerde yok değildi. Dönemin önemli aydınlarından Doktor Said Nefisi alfabenin tek başına eğitim için yeterli bir araç olmadığını bu sebeple değiştirilmesi fikrinin yanlış olduğunu savunmuş ve alfabenin değiştirilmesi düşüncesine karşı durmuştur (Ustadi 1, h.1391: 33-35).

İran'da 1945-1960 yılları arası, alfabenin değiştirilmesi konusunun en fazla konuşulduğu ve bununla ilgili yayımların en fazla yayımlandığı yıllar olmuştur. 1948 yılında İsmail Aştıyani tarafından "Fars Alfabesinin ıslahı Konusunda Bir Deneme" adıyla bir risale yayımlanmıştır. Yine 1951 yılında Perçem Gazetesinde Mahmud İmadi tarafından "Elifbay-ı İmadi" adlı makale yayımlanmıştır.

1960'lı yıllarda İran'da alfabenin değiştirilmesi konusunda araştırma encümenleri kurulmaya başlanmıştır. 1960 yılında Said Nefisi tarafından "Encümen-i İslah-ı Hat" isminde bir grup kurulmuştur. Bu grubun üyeleri arasında Dr. Nasrullah Şifte, Mesut Recebniya, İbrahim Geranfer, Menuçerher Emiri, Yedullah Revyayi, Yahya Zeka, gibi dönemin öne çıkan aydınları olmuştur. Bu grubun çalışmaları sonucunda gazete, dergi ve radyolarda kullanımda olan Arap alfabesinin eksik yönleri ile ilgili yayınlar yayımlanarak mevcut alfabenin değiştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu encümen alfabenin değiştirilmesi hususunu İran'ın en önemli toplumsal ıslahı olarak vasıflandırmışlardır. Ancak halk nezdinde yeterli desteğe sahip olamadıkları gibi alfabenin değiştirilmesi konusu da halk arasında tepkilere sebep olmuştur.

İran’da alfabenin değişmesi konusunun artmasıyla birlikte bu tartışmalara ulemadan da tepkiler gelmeye başlamıştır. Alfabe tartışmalarına dönemin ünlü din âlimi Ayetullah Borucerdi’de katılmıştır. Berucerdi’nin alfabenin değiştirilmesi konusuna sıcak bakmaması ve muhalefette bulunmasından sonra İran’da özellikle alfabenin değiştirilmesi ile ilgili yayımlar halkın ve din adamlarının tepkisinin daha fazla çekilmemesi için gündem güne azalmaya başlamıştır.

1965 ve 1966 yıllarında alfabe değişikliği konusu yeniden gündeme gelmiştir. 1965 yılında “Encümen-i Tervic-i Zeban-ı Farsî” (انجمن ترویج زبان فارسی) adında Tahran’da yeni bir grup kurulmuştur. Bu encümen “Bündad-ı Fersheng” adında bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Bir başka çalışma ise 1966 yılında Tahran’da yayımlanan “Ruşenfikir” ve “Sefid-u Siyah” dergilerinde yayımlanmış ve alfabenin değiştirilmesini savunanlar ile muhalif olanlar arasında tartışmalar çıkmıştır (Ustadi 1, h.1391: 33-34). 1970’lı yıllardan itibaren Pehlevi Hanedanlığının yıkılışına kadar olan dönemde yoğun olarak yaşanan siyasi gelişmeler sebebiyle önemli bir alfabe denemesi yahut alfabe ıslahı konusu gündeme gelmemiştir.

5. İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI ALFABENİN ISLAHI KONUSU

İran İslam Devriminden sonra alfabe değişimi konusu gündeme gelmediği gibi aksine Fars Alfabesinin ve Fars dili ve edebiyatının ne kadar değerli olduğu vurgusu sürekli olarak nitelendirilmiştir. Alfabenin İran’ın İslamiyet’i kabulünden sonra nasıl bir seyir izlediği, büyük, köklü bir medeniyete ait bir miras olduğu, Dünya ülkeleri tarafından beğenilen fonetiğe sahip bir dil olduğu sürekli olarak vurgulanmış ve günümüzde de hala vurgulanmaktadır (Adel, h.1384: 2-5).

1979 yılında gerçekleşen İslam inkılabından sonra dini ve İslami konuların resmi makamlara ve yönetime sirayet etmesi ile devam eden süreçte İran’daki bütün kurumların yeniden yapılanması sağlanmıştır. Şer’i-siyasi yapılanma devletin tüm kademelerine işlemiş ve mezhepsel yapı devletin tüm makamlarının alt yapısını oluşturmuştur. Kanlı çarpışmalar ve ayaklanmalar sonucu gerçekleşen İslam İnkılâbı, toplum üzerinde ve siyasette ruhani sınıfın etkinliğini arttırmıştır (www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47128818 Erişim Tarihi: 06 Mart 2021). Bu sebeple bu dönemde alfabenin değiştirilmesi konusu yerine sadece resmi Fars alfabesinin ıslahı konusu gündeme gelebilmiştir (Ustadi 1, h.1391: 36).

1992 yılında Adine Dergisinde İrec Kaboli tarafından yazılmış “Farsça Yazarlara Çağrılar ve Taciklere Öneriler” (Ek-1) adında bir makale yayımlanmıştır. Fars alfabesindeki sorunların ayrıntılı olarak problemleri anlatılmış ve bu sorunların çözümü için bir şûranın teşkil edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Aynı dergide bir başka makalede ise Muhammed San’ati tarafından “Bilgisayarda Fars dilinin Kullanım Güçlükleri” (Ek-2) adlı bir yazı kaleme alınmıştır. Nihayet 22 Ağustos 1992 tarihinde “Fars Alfabeti Kaligrafi İnceleme Şûrası” (بازنگری در شیوه نگارش خط فارسی) teşkil edilmiştir. Bu şûra ne seçilmiş ne de atanmış bir oluşumdur. Sadece Adine Dergisindeki yazılar ve araştırmalar sonucunda bir araya gelmiş bir gruptur.

Konseyin ilk toplantısında Kazım Kerdevani, İrac Kaboli, Houşeng Gülşiri katılmış ve Farsça yazının daha basit hale getirilmesi, Farsça okuma ve yazmayı kolaylaştıracak bir yol bulunması, Farsça metinlerin bilgisayarla daha iyi ve hızlı işlenmesi amacıyla çalışmalara başlanmıştır. Bu amaçla başlayan çalışmalar sonucu, şûra bir yıllık raporunda (Ek-3), Farsça alfabe ile ilgili şu tespitlere yer verilmiştir:

- Farsça yazı Fenike alfabesinden uyarlanmış Arap alfabesinden alınmıştır.

- İslam dönemi ile kullanılmaya başlanan Arap alfabesi, Hint-İran dil ailesine ait Farsçanın birçok gramer ve fonetik özelliğinin kaybolmasına sebep olmuştur.
- Sami dillerinde ünsüzler bir kelimenin iskeletini ve anlamsal temelini oluşturur. Ünlü harfler yalnızca bu kökten farklı türevler türetmek için kullanılır. Ancak Fars dilinin yapısı farklıdır. Ayrıca Arapçada var olan tamlamaların Farsça gramer yapısında yeri yoktur.
- Farsça yazı, yarı alfabetik ve yarı heceli bir yapıya sahiptir, Latin alfabesinden farklı olarak yapışık ve bitişik harfler içerir.
- (و، ژ، ز، ر، د، ا، آ) gibi harfler kendisinden önceki harfe bitişik, ancak kendisinden sonra gelen harfle ayrı yazılır ki bu durum Farsçada kullanılan tüm kelimelerin %30'u kadardır.
- Farsçada kullanılan her harf kullanım yerine göre dört ayrı şekle sahiptir örneğin “ع” harfi kelimenin başında, sonunda ve ortasında (اطلاع، منع، معنی، عقل) örnekteki kelimelerde olduğu gibi gösterilir.

Adine Dergisi bu şûranın çalışmalarını yayımlamaya devam etmiştir. Şûranın Latin alfabesine yönelik çalışmalar yaptığı yönünde haberler çıkması sebebiyle şûranın başkanlığını yapan Kazım Kerdevani, yayımlanan bu bir yıllık raporda şûranın amacının alfabe değişikliği olmadığını vurgulamıştır (Kardevani, <https://ariananews.af/fa> Erişim Tarihi 05 Mart 2021).

6. GÜNÜMÜZDE FARS ALFABESİ İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

Günümüzde internet ve bilgisayar faaliyetlerinin günlük hayatta kullanılmaya başlaması ve gün geçtikçe kullanım zorunluluğunun artması sebebiyle Fars alfabesinin kullanımında birtakım eksikliklerin giderilmesi gerekliliği oluşmuştur. Bu sebeple bilgisayar ortamında “Finglish” (1920 yılında Finlilerin İngilizcedeki zorlukları sebebiyle oluşturulmuş alfabe sitili, İran’da ise Farsça kelimelerin özellikle bilgisayar ortamında yazımında kullanılmaya başlanmıştır. Arap alfabesinin Latin alfabesindeki karşılıkları yazılarak ifade edilme şeklidir. Şu an günümüzde de İran’da kullanılmaktadır. Örneğin ق:Q, غ:gh, چ:ch, خ:x, gibi Arap harflerin Latin alfabesi ile yazım şeklidir) denilen ve Fars alfabesinin Latin harflerle yazılması usulü geliştirildi. Bu sayede Latin alfabesi ile özellikle internet ortamındaki yazıların iletilmesi ve yayımlanması usulü kolaylaşmıştır (Ustadi 1, h.1391: 37).

SONUÇ

İran’da muhtelif zamanlarda alfabenin ıslahı yahut değiştirilmesi konusu gündeme gelmiştir. Kaçar Hanedanlığı dönemindeki M.F. Ahundzade’nin çalışmaları, İslam İnkılabı öncesi Pehlevi Hanedanlığı dönemi ve İslam İnkılabı sonrası dönem olarak adlandırabiliriz. Bu tarihsel süreç içerisinde mevcut alfabenin birçok kusuru olduğu tespit edilmesine rağmen üç devrede de bu kusurları kaldırabilecek veya yeterli olabilecek bir alfabe çalışması sonucuna varılamamıştır.

Mirza Fethali Ahundzade İran’da kullanılan alfabenin eksik ve hatalı yönlerini dile getiren ve çözüm önerileri sunan ilk kişi olmuştur. Ahundzade ile başlayan İran’daki alfabe çalışmaları, Osmanlı Devleti’ndeki Münif Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi gibi aydınlar üzerinden alfabenin ıslah edilmesi şeklinde devam etmiştir. Baskı makinelerinin revaçta olduğu bu dönemde dönemin diğer önemli aydınlarından Malkum Han, Arap alfabesine benzer yeni bir alfabe icadı ile mevcut alfabenin değişikliği konusunu ilk defa gündeme getirmiştir.

Ahundzade, Tiflis’e döndükten sonra 1870 yılından itibaren Arap alfabesinin ıslahının yeterli olmayacağını savunarak ilk defa Latin alfabesinin kabulünden bahsetmiştir. 1875 yılında Osmanlı

Devleti'nde yayına başlayan Ahter Gazetesinde alfabenin ıslahı konusunda önemli çalışmalar yayımlanmıştır ve Latin alfabesi tartışmalarının başlamasında etkili olmuştur. Osmanlı ve İran'da Latin alfabesi konusunda başlayan bu tartışmalar Eylül 1905'ten itibaren Kafkaslarda Latin alfabesi çalışmaları ve 1909'da Arnavutluk'un Latin alfabesini kabul etmesiyle daha da alevlenmiştir (Kılıç, 2019:485).

1925 yılında Rıza Şah, İran şahı olmuş ve Pehlevi Hanedanlığını tesis etmiştir. Bu dönem ıslahat ve batılılaşma hareketlerinin yoğun yaşandığı bir dönem olmuştur. Alfabe konusunda tartışmalar yeniden başlamış ve bu sefer devlet destekli encümenler kurulmuştur. 1946 yılında, "Kolay Alfabe Savunucuları Grubu", 1965 yılında "Encümen-i Tervic-i Zeban-ı Farsi", 1992 tarihinde "Fars Alfabeti Kaligrafi İnceleme Şûrası" gibi kurulan bu gruplar alfabedeki sorunların tespiti ve ne şekilde düzeltilmesi gerektiği konusunda çalışmalarda bulunmuşlardır.

Ahundzade ile başlayan ve günümüze kadar devam eden bu süreçte mevcut alfabe ile ilgili olarak şu eksiklikler tespit edilmiştir:

- Mevcut alfabede kullanılan benzer bazı seslerin birden çok bulunması, örneğin (ط ت)، (ذ، ز، ض، ظ)، (ح، هـ)، gibi.
- Mevcut alfabede bazı harflerin birden çok ses ile gösteriliyor olması, örneğin (و) sesi "u,ü,o,ö,v" harflerinin yerine tek başına kullanılıyor olması gibi.
- Harflerin başta ortada ve sonda yazım şekilleri ile tek başına gösterimi dâhil her harfin dört farklı şeklinin olması,
- Arapça gramerin Farsça gramer yapısına uymaması,
- Bitişik yahut ayrı yazı usulünün bulunmaması ve harflerin özelliklerine göre bazen ayrı bazen de bitişik yazılabilmesi (Şe'ai, 1391: 88-89).

Ancak bu kusurların tamamına cevap verebilecek bir alfabe teklifi henüz gerçekleşmemiştir. Genel olarak üç usul üzerinde durulmuştur: Mevcut alfabe korunmalıdır, mevcut alfabe ıslah edilmelidir, mevcut alfabe yerine Latin alfabesi kabul edilmelidir.

İran'da Alfabe İslahını/Değişikliğini Savunanların Bir Sonuca Varamamalarının Ortak Nedenleri:

- Alfabe değişimini isteyenlerin mevcut alfabedeki eksiklikleri tamamıyla karşılayabilecek ortak yeni bir alfabe önerisinde bulunamamaları,
- Alfabe değişikliğinin amacının tam olarak ne maksatla yapılmak istendiğinin tanımlanamaması,
- Halk tarafından ihtiyaç duyulan bir gösterge olmadığı gibi ulema tarafından muhalefet edilmesi sebebiyle halkın tepkisine yol açacağı endişesi,
- Devlet ileri gelenleri tarafından alfabedeki eksikliklerin bilinmesine karşılık halkın tepkisinden ve cari meselelerden dolayı kendi dönemlerinde alfabe değişikliğinin gerekli görülmemesi,
- Alfabenin değiştirilmesi ve Latin alfabesinin kabulünü savunanların büyük bir kısmının ülke dışında bulunması ve İran'ın kültür ve mezhebi yapısını tam olarak bilmemeleri,
- Pehlevi hükümeti döneminde dini motifler yerinde daha çok Pers milliyetçiliği vurgularının oluşturulmaya başlanması ile beraber gelişen kültürel yapının korunamayacağı endişesi ((Ustadi 1, h.1391: 35) başlıca sebeplerdir.

Günümüzde İran'da alfabe konusu kültürel mirasın en önemli temeli sayılmış ve değiştirilmesi kültür yozlaşması ve Fars kültürünün yok olacağı şeklinde yorumlanmaktadır. Şii İslam Devleti, yapısı gereği ve Arap yarımadası ile Suriye ve Afrika'daki menfaatlerini koruduğu sürece İran'da Arap alfabesinin kullanılmaya devam edeceği düşüncesi hakimdir.

KAYNAKÇA

- Adel, G. A. (1384). "Çera Zeban-ı Farsira Dust Darem?"(Farsçayı Niçin Seviyorum?), *Name-i Ferhengistan Zeban-ı Edebiyat-ı Farsi*, II(I), Tahran, 2-5.
- Ademiyet, F. (1357). *Endishehay-ı Mirza Agahan Kermani*. Entesharat-ı Peyam, Tahran.
- Ahundzade, M. F. (2005). *Eserleri III(Mektubat)*, (Haz: Hamid Memmedzade). Bakü: Şarq-Qarb.
- Akın, A. (1999). *Münif Paşa ve Türk Kültür Tarihindeki Yeri*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Algar, H. (2005). Mirza Melkum Han. *DİA*, İstanbul, 164-166.
- Asil, H. (1396). *Risalehay-ı Mirza Malkum Han Nazımuddevle*, Neşrini, Tahran.
- BBC Persian Gazetesi, "İran İslam Devrimi 40. Yılında: Şah Karşıtı Solculara Ne oldu?", www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47128818 (Erişim Tarihi: 06 Mart 2021)
- Biçici M., Özlü Z. (2020). Harf İnkılâbı Üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Çıkan Tartışmalar Ve Karşıt Görüşler. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(1), 180-197.
- Budak, A. (2002). Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını: Münif Paşa, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Çelik, H. S. (2018). Harf İnkılabından Önce Alfabe Tartışmalarında Üç Farklı Görüş, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. XXIX, 17-40.
- Çetişli, İ. (2016). Memduh Şevket Esendal. *DİA*, Ek-1, İstanbul, 423-424.
- Demir N., Yılmaz E. (2014). Bitmeyen Öykü: Alfabe Tartışmaları-Rapor. *Ahmet Yesevi Üniversitesi Stratejik Düşünce Enstitüsü*, XV.
- Huseyni, A. (1390). Rabıta-ı Conbesh Eslah-ı Hat Ba Zeminehayı fikri Meşrutiyet der İran. *Danışyar-ı Gruh-u Tarih, Danışgah-ı Shehid Bahashti*, Tahran.
- İpek, A. (2017). Türk Harf Devrimi Öncesi Bir Alfabe Önerisi: İlmî ve Tarihî Esaslara Nazaran Harflerimiz Latin Harflerinin Aynıdır Adlı Eser. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXXVII, 19-44.
- İ'tisam Zade, E. (1304). Lüzûm-u ıslah-ı Hat-tı Farsi -1. *Mecelle-i Âyende*, III, Tahran, , 181-185.
- İ'tisam Zade, E. (1304). Lüzûm-u ıslah-ı Hat-tı Farsi -2. *Mecelle-i Âyende*, IV, Tahran, 248-251.
- Karakuş -1, R. (2010). Mirza Abdürrahim Tâlibof Tebrizî. *DİA*, XXXIX, İstanbul, 506-507.
- Karakuş -2, R. (2010). Seyyid Hasan Takizade. *DİA*, XXXIX, İstanbul, 459.
- Kardevani, K. "Şûray-ı Bazengiri der Şive-i Negareş-i Hattı Farsi; Gami "Mühim Amma Natamam", <https://ariananews.af/fa>. (Erişim Tarihi 05 Mart 2021)

- Kılıç, F. (2019). Azerbaycan'ın Latin Alfabesine Geçişinin Türkiye'deki Alfabe Tartışmalarına Etkisi. *Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi*, 100, 479-504.
- Paşazade, G.A. (1396). Endişe-i Islah-ı Hatt-ı Suavi ve Der Pay-ı An der Asar ve Munasebat-ı Ahundzade ve Şeyh'ul-İslam-ı Kafkas. *İsfahan Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, İsfahan.
- Pur Muhammedi Emleşi, N. (1394) Tağyirat-ı Ferhengi Der Devre-i Atatürk ve Rıza Şah. *Faslname-i Tarihi Revâbit-i Harici*, 64, Tahran, 99-117.
- Rustamli -1, N. (2016). Mirza Fethali Ahundzade'nin Felsefi ve Toplumsal Görüşleri. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Rustamli -2, N. (2016). M.F.Ahundzade'nin Arap Alfabesinin İslahıyla İlgili Yeni Alfabe Layihası. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16(3), 161-187
- Rüşdiye, F. (1370). Zendeginame-i Pir-i Maaruf Rüşdiye Bunyangozar-ı Ferheng Nevin İran. *İntişarat-ı Hiymend*, Tahran, 20.
- Şe'ai, M. (1391). Birun Refthay-ı Beray-ı Çaleşhayı, Feraruy-i Hatt-ı Farsi. *Faslname-i İlmi Pejuheş-i Zeban ve Edeb-i Farsi, Vahid Senendech Danişgâh-ı Azad İslami* (Vahid Senendech Azad İslam Üniversitesi), XI, 88-89.
- Tansel, F. A.(1953). "Arap Harflerinin İslâhı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)". *Belleten*, XVII(66), 227-240.
- Tare, M. (1393). Şive-i Nevin Amuzeş-i İbtidai Der Dövre-i Kacar. *Tarih-i İlm*, 12(2), Tahran, 165.
- Tasnim News Gazetesi, "Telaş-ı Rıza Han Beray-ı Ez Beyn Borden Zeban-ı Farsi" <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1392/12/13/299990> (Erişim Tarihi 05 Mart 2021)
- Uca, A. (2001). Mirza Fethali Ahundzade'nin Türk Dünyası'na Hizmetleri. *Erzurum: A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17, 365-366.
- Ustadi, K. *Bütün Makaleleri*. <https://kazemostadi.persianblog.ir> (Erişim Tarihi 07 Mart 2021)
- Ustadi -1, K. (1391). Tarihçe-i Endişe-i Tagyir-i Hat Der İran (İran'da Alfabe Değişikliği Düşüncesinin Tarihçesi). *Ayne-i Pejuheş*, 134(2), 22-23.
- Ustadi -2, K. (1391). Ruzname-i Akhter ve Taghyir-i Hattı Farsi. *Peyam-ı Baharistan*, 16, Tahran, 30-71.
- Ustadî -3, K. (1391). Malkum Han ve Hutut-u Âdemiyet. *Peyam-ı Baharistan*, 17, Tahran, 592-612.
- Ustadi -4, K. (1391). Gahşomari-i Tağyir-i Hattı Farsi(Ez Karn-ı Evvel Hicri Ta Eknun). *Peyam-ı Baharistan*, 2(15), Tahran, 130-149.

Uyanık E., Çam İ. D. (2014). Arap Elifbası'ndan Latin Alfabesine Geçiş Sürecinde Garpcı Söylemler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV(29), 189-221.

Ülkütaşır, M. Ş. (1998). *Atatürk ve Harf Devrimi*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul.

Zekai, Y. (1329). *Der Piramun Tağyir-i Hatt-ı Farsi*, Tahran.

EKLER

Ek-1

Adine dergisi 72. Sayısında 1992 yılında İrec Kabili tarafından yazılmış “Farsça Yazarlara Çağrılar ve Taciklere Öneriler” isimli yazının nüshası (Kardevani, K. <https://ariananews.af/fa/>. Erişim Tarihi 05 Mart 2021)

Ek-2

کمبر به آن پرداخته‌اند.

شاید یکی از دلایلی که در دانشکده‌های ادبیات کشور در ارتباط با اجرای کامپیوتری زبان فارسی و تدوین استانداردهای نوشتاری خط فارسی برای کامپیوتر هیچ گونه پژوهش و تحقیقی وجود ندارد ناآگاهی استادان زبان‌شناس از نحوه کارکرد کامپیوتر و مشکلات زبان فارسی در نرم‌افزارهای واژه‌پردازی است. اینجانب که هشت سال است در طراحی و تولید نرم‌افزارهای فارسی واژه‌پردازی و نشر کامپیوتری سهم هستم براساس این تجربه می‌توانم بگویم که استادان زبان فارسی در برخورد با مسائل و مشکلات اجرای کامپیوتری زبان فارسی حتماً قدم‌های اولیه تحقیق را هم برداشته‌اند و ابتدایی‌ترین پرسش‌های ما در این زمینه بدون جواب می‌ماند و یا با جواب‌های متضاد از منابع مختلف روبرو می‌شود. بی‌توجهی استادان فن به مشکلات موجود و مدرن نبودن استانداردهای مبنی بر اصول زبان‌شناسی سبب می‌شود که متخصصان کامپیوتر، کسانی چون من که متخصص زبان فارسی نیستم به ناچار در مورد استانداردهای زبان فارسی در کامپیوتر خودسرانه تصمیم‌گیری کنند. باتوجه به این نکته که ابزار نوشتن نسل آینده به جای قلم بیشتر کامپیوتر خواهد بود جا دارد که استادان زبان فارسی در زمینه تحقیق درباره «کامپیوتر و زبان فارسی» کوششی جدی را آغاز و روش و استانداردهای لازم را تعیین کنند.

پیش از برشمردن فهرستی از مشکلات اجرای زبان فارسی در کامپیوتر شاید شرح مختصر بعضی از ویژگی‌های متداول در نرم‌افزارهای واژه‌پردازی مفید باشد.

تایپ هوشمند

تایپ متن در کامپیوتر از طریق صفحه کلید کامپیوتر انجام می‌شود و الفبای فارسی روی دکمه‌های صفحه کلید به ترتیب خاصی که ظاهراً هیچ مبای علمی ندارد، چیده می‌شود. ترتیب چیدن الفبای فارسی روی صفحه کلید با توجه به سرعت انگشتان در هنگام تایپ و تعداد تکرار حروف الفبای در واژه‌های روزمره خود موضوع تحقیق جداگانه‌ای است چون شکل حروف در زبان فارسی با توجه به محل آن در کلمه می‌تواند به یکی از چهار شکل اول، وسط، آخر و تنها ظاهر شود، معمولاً در واژه‌پردازها شکل صحیح هر حرف با توجه به محل آن در کلمه و به کمک قواعد املائی به طور اتوماتیک تعیین می‌شود. بنابراین، در صفحه کلیدهای کامپیوتر معمولاً برای هر حرف فارسی تنها یک کلید در نظر گرفته می‌شود و استفاده کننده برای نوشتن کافی است که حروف متن را پشت سرهم تایپ کند و تصمیم‌گیری در مورد شکل صحیح حرف در کلمه را به عهده نرم‌افزار واژه‌پرداز بگذارد. واژه‌پردازهای لاتین به الگوریتم‌های تعیینی اتوماتیک شکل حروف در کلمه نیازی ندارند.

سپردنند اتوماتیک در نوشتن با کامپیوتر وقتی تعداد کلمه‌های

دکتر محمد صنعتی

دشواری‌های زبان فارسی با کامپیوتر

نشریات با کامپیوتر و نرم‌افزارهای نشر کامپیوتری انجام می‌گیرد و به راحتی می‌توان ادعا کرد که بیش از ۸۰ درصد از نشریات کشور هم‌اکنون با این نرم‌افزارها منتشر می‌شود. نرم‌افزارهایی که کار نوشتن با کامپیوتر را میسر می‌کند به نرم‌افزارهای واژه‌پرداز (word processor) یا نرم‌افزارهای نشر کامپیوتری (Desk Top Pushshing) معروف است. با ویژگی‌های معادل آنچه در نرم‌افزارهای مشابه برای زبان لاتین وجود دارد طراحی و تولید این نوع نرم‌افزارها برای زبان فارسی به مراتب دشوارتر است. گرچه که این کار با موفقیت نسبی انجام شده است اما توسعه و تحقیق در این راه باید با سرعت بیشتری ادامه یابد. دشواری تولید این نرم‌افزارها علاوه بر مشکلات خاص خط زبان فارسی، وجود نداشتن الگوی استاندارد نوشتاری برای زبان فارسی است که متأسفانه صاحبان قلم و استادان زبان‌شناس فارسی

ظهور «کامپیوترهای شخصی» در اوایل دهه ۹۰ و گسترش غیرقابل انتظار آن سبب شد که استفاده از کامپیوتر از انحصار مراکز کامپیوتر برای کاربردهای خاص فراتر رفته و کامپیوتر برای کاربردهایی چون واژه‌پردازی، نشر کامپیوتری، طراحی، بانک‌های اطلاعاتی و... در اختیار عموم قرار گیرد.

ورود کامپیوترهای شخصی در کشور ما از سال ۱۳۶۶ آغاز شد و هر سال با رشد بیشتری ادامه پیدا کرده است. اکنون استفاده از کامپیوتر برای کارهای روزمره مانند تایپ متن‌ها در اداره‌های دولتی و خصوصی بسیار رواج یافته و با رشدی که برای این نوع کامپیوترها پیش‌بینی می‌شود انتظار می‌رود که در آینده‌ای نه چندان دور «نوشتن با کامپیوتر» به تدریج جایگزین «نوشتن با قلم» شود.

در همین مدت کوتاه چند ساله تخمین زده می‌شود که کار حروفچینی و صفحه‌آرایی بیشتر

1992 yılında Adine Dergisinde Muhammed San'ati tarafından "Bilgisayarda Fars dilinin Kullanım Güçlükleri" adlı yazının nüshası (Kardevani, K. <https://ariananews.af/fa>. Erişim Tarihi 05 Mart 2021). Ek-3

آرشیو آبان ۷۲
۸۴-۸۵ ۵، ۶

آمدن ضرورت‌های جدید امروز ما را در وضعیتی قرار داده است که اگر به آن توجه نکنیم در آینده‌های نه چندان دورگاری جز افسوس خوردن برایشان باقی نمی‌ماند. چنانکه اگر ما صد یا هشتاد سال پیش فرهنگستانی دانشیم مشکلی از مشکلات فکری و ادبی مملکت، شاید بسیاری از مشکلات فعلی خط و زبان فارسی امروز وجود نمی‌داشت. بی‌توجهی به اوضاع کنونی خط فارسی و هجوم بی‌سابقه افکارهای جدید چنانچه در هشتاد سال دیگر که در کمتر از یک دهه ما را با مشکلات و مسائلی روبه‌رو خواهد ساخت که علاوه بر زبان‌هایی که به بار خواهد آورد نیرویی چند برابر امروز لازم است تا بتوان برای آنها چاره‌ای اندیشید.

در جهان امروز، در حوزه خط اصلی بر غلبه نگرش است. به تنها موضوع فاعده‌مند کردن و ساده‌تر کردن شیوه نگارش خط فارسی برای توده عظیم نوجوانان ما در داخل کشور وظیفه‌ای است بسیار مسرم و حیاتی. بلکه باز شدن افکارهای جدید برای خط و زبان فارسی در بیرون از مرزهای ایران بر مسکنی بار چسب مستولایی افزوده است. اگر به عواملی بوشنوده، جمعیت چند میلیونی ایرانیان مقیم کشورهای خارج را نیز اضافه کنیم که یکی از اساسی‌ترین راههای ارتباط فرزندانمان با این مملکت و فرهنگ آن خط و زبان فارسی است، ایجاد مسئله روشن‌تر می‌شود. آنچه گفته شد چگونگی‌های است از ضرورت‌هایی که براساس آنها شورای بازننگری در شیوه نگارش خط فارسی تشکیل شد و امروز خوشبختیم که می‌سیم‌کاری که بیش از یک سال پیش شروع کردیم با استقبال علاقه‌مندان و صاحب‌نظران خط و زبان فارسی روبه‌رو شده است که آن را چه در توجه و پیگیری بسیاری از کارشناسان و دست‌اندرکاران آموزش زبان فارسی و چه در نامه‌ها و مقاله‌هایی که برای شورا می‌فرستند، می‌بینیم.

در این فرصت لازم می‌دانیم فهرست‌وار نام‌کرد شوراه و دیدگاه‌های آن را یک بار دیگر به اطلاع همگان برسانیم:

- ۱- شورا به هیچ وجه قصد پیشنهاد تغییر خط فارسی را نداشته است و ندارد. بنابراین پیشنهادهایی نظیر تقلید از شیوه نگارش خط لاتین و دجیب نویسی که در مقوله خط فارسی نمی‌گنجد اصولاً در شورا قابل طرح نیست.
- ۲- اساسی‌ترین هدف بازننگری در شیوه نگارش خط فارسی دست یافتن به شیوه‌ای است که به کمک آزمون‌های عملی خواندن و نوشتن فارسی را آسان‌تر کند.
- ۳- برای رسیدن به این هدف سعی براین است که چهره خط فارسی تا حد امکان دگرگون نشود.
- ۴- پردازش بهتر و سریع‌تر متون فارسی با کامپیوتر در زمانه ما یک ضرورت اساسی است. بنابراین، شورا به پیشنهادهایی که به این هدف کمک می‌کنند، به شرط محدودیت نکردن اهداف

گزارش یک ساله شورای بازننگری در شیوه نگارش خط فارسی

پیشنهادها بروود آید حوزه‌های نشر و نگارش خط فارسی چندان تأثیری نداشته. حال آنکه امروز وضع به گونه‌ای کاملاً متفاوت است. اگر دیروز به علت محدودیت افکارهای تحریری و دستگاه‌های چاپ، حفظ بسیاری از سلیقه‌ها و ذوق‌های شخصی و جمود داشته امروز نظم و ترتیب چنان کامیوتری امکان زیست چنین سلیقه و ذوق‌های شخصی را به حداقل رسانده است. اگر دیروز چاپخانه و ماشین تحریر به حوزه‌هایی بسیار کوچک و مشخص محدود می‌شد امروز کامپیوتر و چاپگر و صفحه‌نمایش چنان وسعتی پیدا کرده‌اند که با کمی غلظ می‌توان ادعا کرد که در خانه هر اهل قلمی، چاپخانه‌ای برپا شده است. اگر دیروز آنها که صاحب ادعا در زمینه خط و زبان فارسی بودند، دست کم در این زمینه سودای درخور داشتند و می‌توانستند در زمره صاحب نظران به حساب آیند، امروز کم نیستند کسانی که در شرکت‌های سرمایه‌گذاری و سخن‌افزایی کامپیوتر چندان سهرهای از فارسی و زبان‌شناسی ندارند ولی همچون صاحب نظری موجه عمل می‌کنند و شتاب روز افزون کارها و ضرورت‌های فنی محبوسشان می‌کند هر روز بیش از پیش درباره شیوه نگارش فارسی تصمیم‌گیری کند بی‌آن که دانش لازم را داشته باشند و مهم‌تر از همه این که اگر دیروز موضوع نگارش خط فارسی و

به دنبال فراخوان آقای ابرج کابلی با عنوان «فراخوان به فارسی‌نویسانه که در شماره ۷۲ مجله آدیبه به چاپ رسید اولین نشست شورای بازننگری در شیوه نگارش خط فارسی» در تاریخ ۳۱ مرداد ۱۳۷۶ تشکیل شد. اعضای این شورا عبارتند از آقایان کریم اسمعیلی، محمدرضا باطنی، علی محمد حلّی‌نسانی، احمد شاملو، محمد صنعتی، مصطفی عباسی، ابرج کابلی، کاظم کره‌دونی، هوشنگ گلشنری این شورا به جمعی است انتخابی و نه هیئتی است انتخابی.

گرد آمدن چنین جمعی براساس درک نیازی است که زمانه در برابر ما قرار داده است. تنها امروز نیست که از مشکلی نگارش خط فارسی سخن گفته می‌شود. در گذشته نیز این بحث بارها بازگرفته است و هر بار عده‌ای مقابل یکدیگر ایستاده‌اند و از هر سو پیشنهادهایی شده و سخن‌هایی گفته شده است که گاه مطقول و گاه نامطقول بودند. فارغ از نظراتی ارائه شده، در مجموع، آن سخن‌ها و آن پیشنهادها را نباید به دلیل سنگینی طراحان آن به حفظ زبان فارسی و اشاعه هر چه بیشتر و بهتر آن تعبیر کرد و بفرمود آنچه گفته‌اند و نوشته‌اند، حتی اگر نمی‌پسندید، سعی‌کنان را نباید مشکور دانست. اما آن پیشنهادها و آن بحث‌ها، در مسجودهای از روشنگران و اهل قلم باقی ماند و تبعات آن

“Fars Alfabeti Kaligrafi İnceleme Şûrası” tarafından hazırlanan bir yıllık çalışma raporunun nüshası (Kardevani, <https://ariananews.af/fa>. Erişim Tarihi 05 Mart 2021)